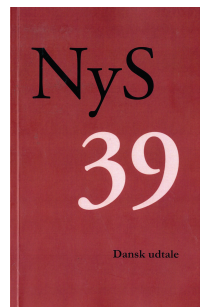

NyS

Titel:	På godt forskelligt dansk
Forfatter:	Michael Ejstrup
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier 39. Dansk udtale</i> , 2010, s. 93-136
Udgivet af:	NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

På godt forskelligt dansk

Ny instrumentalfonetisk undersøgelse peger på, at vokalers moderne fremtrædelsesformer har traditionelle dialektale rødder.

MICHAEL EJSTRUP

FORTÆLLINGEN OM DIALEKTERNES DØD

Gennem mange år har dialektforskere præsenteret undersøgelsesresultater, som peger på, at talesprogene i provinsen i Danmark er ændrede i en retning, så de i betydelig grad har nærmet sig et fælles standardiseret talesprog. Ændringer, som peger i retning af, at talesprogene i provinsen er ensrettet, således at traditionelt beskrevne dialektale træk er på retur i et omfang, så dialekterne beskrives at være forsvundet eller i hvert fald at være stærk på vej til det. Ændringer af et omfang, så danske dialekter ikke står til at ville kunne overleve (Pedersen 1991; Kristiansen 2009 og www.dialekt.dk 2010):

Så lad os ikke forplumre, lad os sige det som det er: De danske dialekter er døde. Når man fortæller det, får man altid svar på tiltale, ikke bare fra lægfolk, men også fra kollegaer der mener at man bør lade være med at sige det [...] Fortællingen siger at dialekterne er døde i den forstand at der ikke noget sted i landet findes børne- og ungdomsmiljøer der fungerer på et sprog der ligger tættere på stedets traditionelle dialekt end på københavnsk. Det vil sige at dialekten ikke overføres til (overtages af) de opvoksede personer som brugssprog. Det kan godt være at der rundt omkring findes enkelte børn og unge der lærer dialekten og kan bruge den sammen med fx bedsteforældrene, men det afgørende er om de er sammen som børn og unge på dialekt. Sådan er det ikke noget sted, så vidt vi ved. (Kristiansen 2009)

Sådanne beskrivelser har været præsenteret og har præget billedet i lang tid, og pressen har beredvilligt bragt dem til torvs i så vidt omfang, at det nærmest er blevet sandheden på bjerget, at dialekterne i Danmark

er døde, og at vi lige så godt kan vænne os til, at de ikke længere er en del af vores sproglige mangfoldighed i Danmark. Eksempelvis skrev *Dagbladet Ringkøbing-Skjern* lørdag den 16. februar 2008: ”Det vestjyske sprog er på retur og har været det længe. Kun meget lukkede samfund kan fastholde dialekten – lidt endnu, mener forsker.”

Og den 21. november 2007 kunne man i *Politiken* læse:

Danske dialekter er så godt som døde. Alle børn opdrages efterhånden til at tale rigsdansk. Det danske sprog er blevet så standardiseret, at dialekterne er døde eller døende. Det konkluderer flere sprogforskere, skriver Kristeligt Dagblad. Der findes således ikke længere børne- og ungdomsmiljøer i provinsen, der naturligt bruger samme dialekt som deres bedsteforældre, viser nyere forskning.

Som dialekttalende, der har boet mange forskellige steder i Danmark, skurrer denne beskrivelse voldsomt i ørerne. En beskrivelse, som især forskere fra København nu i mange år har bedrevet og formidlet. Der er således genereret en retorisk situation, der påkalder sig opmærksomhed, idet et påtrængende problem er skabt i form af uoverensstemmelse mellem det, københavnsk forskning beskriver, og det jeg som forsker og dialekttalende dagligt oplever i forskellige egne af landet. Der er et publikum i form af sproginteresserede danskere, der modsat Kristiansen mener, at det er forkert at sige, at dialekterne er døde. Endelig er der begrænsende faktorer i form af beskrivelsesmulighederne for de uoverensstemmelser, der er mellem lægmænds sprogopfattelser og -beskrivelser, versus en sandhed på akademiets bjerg i form af terminologi, referencepunkt(er) og definitioner. Forfatterens og lægmænds daglige opfattelser af moderne talesprog må i sagens natur bygge på ørefonetiske iagttagelser, som resulterer i subjektive afgørelser. Derfor har det været magtpåliggende at gennemføre en anderledes undersøgelse af talesprogene i provinsen. En undersøgelse, hvor instrumentel måling er i højsædet, og hvor kvantitet i naturvidenskabeligt baserede målinger vægtes højt. Enhver undersøgelse må fokuseres, og valget er faldet på en vokalundersøgelse, da dansk har en stor vokalrigdom, som tidligere og gentagne gange er undersøgt ørefonetisk i forskellige egne. Som et nedslagspunkt til

objektiv bedømmelse af moderne sproglig mangfoldighed er en vokalundersøgelse således velegnet. Der indgår i den nye undersøgelse, der præsenteres i denne artikel, 45.000 enkeltstående, elektronisk baserede målinger af vokaler med objektiv bestemmelse af grundtonen og tre formanter i hver af de 45.000 enkeltvokaler. En undersøgelse, hvor alle kræfter er lagt i for at undgå sprognormering i forhold til fællesdansk eller en standardovernorm, om man vil. Samtlige informanter er yngre end femogfyrre år, ingen personer andre end informanterne deltager i samtalerne, sprogvalget er helt frit, og objektive måleresultater vægtes over subjektiv, ørefonetisk lydopfattelse. I sagens natur må ørefonetisk lydopfattelse indgå i bedømmelse af talelyd, men den står i denne undersøgelse aldrig alene, og den viger i alle henseender for objektive, instrumentelt fundne måleresultater; altså i de tilfælde, hvor den objektive måling ikke kan understøtte subjektiv, ørefonetisk opfattet sproglyd, må den subjektive bedømmelse vige. Ligeledes er denne sprogundersøgelse tilrettelagt, så de unge sprogbrugere mellem nitten og femogtyve år indgår i undersøgelsen og kan sammenlignes med lidt ældre sprogbrugere på mellem tredve og femogfyrre år. Børn og teenagere indgår ikke i undersøgelsen, da deres sprogtilegnelse og aktive sprogvalg næppe kan ventes at være tilendebragt og egnet som grundlag for ekstrapolering og bedømmelse af talesproget i en egn. Disse børn og teenagere er i en meget påvirkelig periode i deres liv, og derfor kan de ikke ventes at være i stand til at bidrage med sikre bidrag til en sprogbeskrivelse, der kan gælde for en provinsby generelt. Derfor er valget bevidst faldet på almindelige danskere mellem nitten og femogfyrre år som henholdsvis de yngste og de ældste deltagere i undersøgelsen. Udelukkelsen af unge under nitten år adskiller denne undersøgelse fra flere andre undersøgelser, der har leveret resultater, som kan beskrive dialekterne som døde; blandt andre Jørgensen 1994; Hansen & Lund 1983.

DEN INSTRUMENTALFONETISKE UNDERSØGELSE

Undersøgelsen er gennemført i årene 2006 til 2009 og er en del af en ph.d.-afhandling med titlen: ”Danske Talesprog i Begyndelsen af Det Tredje Årtusinde. En Undersøgelse af Danske Talesprog i Vest-, Syd-

og Østdanmark med Fokus på Akustisk Undersøgelse af Vokaler”. Hovedmålet med undersøgelsen har været akustisk at beskrive vokalerne i talesprogene i seks byer i Danmark, sådan som forholdene er lige nu i 2010. Mange andre elementer i de moderne danske talesprog er naturligt fulgt med. Bøjningsformer, ordstillinger, særlige ord og udtryk, samtalestyring, sætningsmelodi, grundtonevariation og stavelsesantal er beskrevet, uden at undersøgelsen på nogen måde prætenderer at være udtømmende på de områder. I undersøgelsen indgår i alt niogtredve informanter fra seks danske købstæder; Rønne på Bornholm, Østerbro i København, Næstved på Sydsjælland, Nyborg på Østfyn, Sønderborg i Sønderjylland og Skjern i Vestjylland. Byerne er valgt, så de er sammenlignelige ved at være centrum i et område, hvor der for eksempel er uddannelsesinstitutioner, offentlige kontorer, større handels- og indkøbsmuligheder og centralskoler. København (Østerbro) er særlig i den sammenhæng på grund af sin størrelse og placering. Regionen er med for at matche den beskrivelsesramme, som oftest har repræsenteret det sprog, der i litteraturen kaldes standarddansk (Frøkjær 1963; Fischer-Jørgensen 1972; Basbøll 2005; Grønnum 2005; Jacobsen & Skyum-Nielsen 1996/2007).

Objektivitet i højsædet

Dansk dialektologi har lang tradition for at beskæftige sig med sproglyd, der adskiller ordbetydninger, bøjninger, ords semantik og særligt ordforråd. Instrumentel og elektronisk baseret beskrivelse af sproglyd indgår ikke eller kun sparsomt (Skautrup 1968 og 1976; Espersen 1908/1994; Jørgensen 1950; Brink & Lund 1974 og 1975; Ejlskjær 1970; Andersen 1958). Der ér lavet optagelser af forskellige varianter af dansk med moderne udstyr, men de ældre optagelser er ofte ikke af et omfang og/eller en kvalitet, som tillader nøjagtige, instrumentelt baserede undersøgelser af lyden.

Sammenligninger mellem forskellige talesprog kræver tillige for at være objektive, at informanterne overordnet har haft til hensigt at sige og beskrive det samme om det samme. I talesprog ér lyd væsentlig; og i dag kan vi håndtere og analysere endog meget store mængder sproglyd med moderne elektronisk udstyr. Det må vi så gøre. At lytte med egne ører og/eller at kigge ind i eget indre jeg med spørgsmålet, *hvordan er*

mit eget sprog?, er i sagens natur både nødvendigt og acceptabelt; men det er ikke nok, hvis målet er objektiv viden om vores sprogs mangfoldige lydside. Vi har som nævnt fået muligheder for med naturvidenskabeligt baserede teknikker at undersøge og beskrive sprog, og det er denne undersøgelses mål at vægte disse muligheder og metoder højt for at sikre en så objektiv tilgang til sprogbeskrivelsen som mulig.

Dansk vokalrigdom

Vokaldistinktion er en betydningsfuld del af dansk sprog, og litteraturen beskriver dansk som kendetegnet ved netop stor rigdom af vokaler, som kvalitetsmæssigt i hvert fald for de københavnske manifestationer placerer sig *skævt* i det akustiske rum. Vokalerne har for en stor dels vedkommende tilmed betydningsadskillende funktion som i *mile* ['mi:lə], *mele* ['mɛ:lə], *mæle* ['mɛ:lə], *male* ['mɛ:lə], *malle* ['mælə], eller *syle* ['sy:lə], *søle* ['sø:lə], *sølle* ['sæ:lə] eller *mule* ['mu:lə], *mole* ['mo:lə], *måle* ['mɔ:lə], *Molly* ['mɒli], *årle* ['p:lə]. Denne vokalrigdom er interessant som grundlag for dialektal variation, og gennem tiderne er variationen i vokalerne undersøgt og beskrevet. Alt sammen et godt grundlag for en ny undersøgelse, der skal vise, om vokalerne fremtrædelsesformer stadig i 2010 er forskellige og knytter sig til geografisk placering, og om objektiv målemetode kan eftervise forskellene i samme omfang, som tidligere subjektive, ørefonetisk baserede undersøgelser har kunnet.

METODEN

Undersøgelsens metode er tilrettelagt meget præcist for at sikre, at det indsamlede sprog repræsenterer det daglige talesprog, sådan som det manifesterer sig, når vi taler spontant med hinanden, og når ingen udefrakommende overnormer eller standardnormer for fællesdansk sprog hverken styrer eller forstyrrer. Der er lagt vægt på, at der ikke har optrådt personer fra andre steder end lige netop det sted, hvor personerne bor, og som de repræsenterer. Informanterne har kun talt med sprogligt ligestillede personer fra deres egen region. Og det er et krav til undersøgelsens informanter, at de skal være født, opvokset og bosiddende i områderne, svarende til de tidligere kommunegrænser fra før 2007. Her udgør Østerbro i København som tidligere nævnt en und-

tagelse, idet afgrænsningen her ikke udgøres af en kommunegrænse, men af en bydelsgrænse. En indvending kunne være, at alle danskere i dag flytter rundt og derfor ikke kan repræsentere ét enkelt geografisk steds talesprog. Det har ikke umiddelbart været muligt at finde tal for moderne danskeres præcise migrationsmønstre, som utvetydigt kan afgøre, hvor langt, hvor hyppigt og i hvor lange perioder danskere flytter sig; og ej heller i hvor stort omfang det sker. Undersøgelsens informanter kommer fra alle samfundslag, og ét enkelt spot i hver af Danmarks Radios lokale radioredaktioner i de seks byer var nok til, at der på ti minutter havde meldt sig mellem tyve og halvfems deltagere fra hvert område; deltagere, som vel at mærke opfyldte kravet til ikke at være flyttet fra området. Eneste undtagelse var Østerbro i København, hvor mange deltagere måtte ekskluderes fra undersøgelsen, fordi de var flyttet og havde boet flere steder inden for det storkøbenhavnske område.

At finde informanter

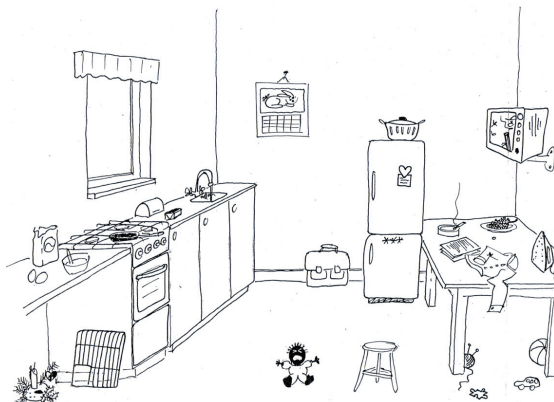
I radiospottet blev efterlysningen af personer til undersøgelsen udtalt af den programvært, som nu var til stede den pågældende dag, og efterlysningen var bevidst gjort så kortfattet som muligt. I ordlyden indgik, at en undersøgelse af det moderne talesprog i den pågældende by skulle i gang, at man ledte efter personer, som ville være med, at personerne skulle være mellem nitten og femogfyre år, og at de ikke måtte være flyttet fra byen på noget tidspunkt. Herefter kunne interesserede maile, ringe eller sms'e til programredaktionen. I løbet af ganske kort tid blev der så lukket for tilgang, fordi et overvældende antal meldte sig, i forhold til at undersøgelsen kun skulle bruge seks til ti personer fra hvert område. Listerne med de interesserede blev herefter gennemlæst og først til mølle-princippet gjort gældende. Det blev således de første, som havde henvendt sig, der blev udvalgt med fravalg af gengangere mht. aldersklasse og køn, hvis det var nødvendigt. Først efter at udvælgelsen var foregået uden kendskab til, hvem informanterne var, blev de kontaktet telefonisk for at aftale tider og steder for optagelserne. Første gang informanterne mødte forskeren blev således telefonisk, og første fysiske møde med forskeren blev, når optagelserne skulle foregå.

Regionerne er således hver især repræsenteret med seks til otte personer, som fordeler sig med lige mange mænd og kvinder. De er fra nitten til femogfyrre år, og de repræsenterer ved deres alder de unges og børneforældrenes sprog; kort sagt det sprog, som skal leve længst, og som er det grundlag, vi må forvente, at børn har i hjemmene for at tilegne sig sprog. Fra Rønne deltager en osthandler, en social- og sundhedsassistent, en hjemmegående husmor, en direktør i et større autofirma, en selvstændig håndværker, en studerende fra en professionsbacheloruddannelse og en kirkelig embedsmand. Fra København deltager en universitetsstuderende, en seminarielektor, en hospitalssekretær, en leder fra en større boligudlejningsvirksomhed, en leder fra en sportsorganisation, en folkeskolelærer, en specialist fra en medicoteknisk virksomhed og en social- og sundhedsassistent. Fra Næstved deltager en maskinmester, en studerende fra en professionsbacheloruddannelse, en købmand, en førtidspensionist, en skolelærer og en leder fra en offentlig virksomhed. Fra Nyborg deltager en tømrer, en universitetslektor, en studerende fra en professionsbacheloruddannelse, en pædagog, en arbejdsløs ingeniør og en sygeplejerske. Fra Sønderborg deltager en universitetsstuderende, en sygeplejerske, en autoforhandler, en automekaniker, en bankdirektør, en hjemmegående hustru og en leder fra hjemmeplejen. Fra Skjern deltager en lastbilchauffør, en studerende fra en professionsbacheloruddannelse, en tømrer, en kontorassistent, en ergoterapeut og en leder fra et biludlejningsfirma.

At vælge undersøgelsesmateriale

For at få en naturlig samtale og mange gentagelser af de ønskede vokaler er der opstillet et helt særligt materiale, hvor bogstaver har været udelukket. For at sikre en tilstrækkelig stor og forskelligartet repræsentation af vokalerne er der først opstillet en traditionel liste med ord, som repræsenterer så mange betydningsadskillende vokaler som muligt. Ordene er valgt, så kun hyppige og betydningsmæssigt neutrale ord indgår. Især appellativer er indgået, da disse lettest lader sig transformere til ting på tegninger (se figur 1); det vil sige ord som: *bi, bil, mis, ske, mel, nisse, læ, bæ, fælde* osv. osv. Det giver en skævhed i forhold til prædikerende ord; en skævhed det er vanskeligt at vide noget

FIGUR 1

Eksempel på en tegning. En pendant hertil har fem forskelle. Der er i alt syv par af tegninger med forskellige scenerier.

om betydningen af. Disse hyppige appellativer er så bagefter omdannet til tegninger, der er udformet som syv sæt, der parvis indeholder fem forskelligheder, som informanterne skal hjælpe hinanden med at finde og beskrive. Resultatet blev femogtredve timers spontantale fra regionerne; med et væld af alle de ønskede ord og vokaler samt både eder, forbandelser, masser af dialektord, særlige bøjningsformer, samtalestyrende ord og meget mere. Optagelserne viser, at skævheder i ordklasserepræsentationer nok er uden betydning, da samtlige informanter faktisk bruger mange af de samme verber og adjektiver. Finurligheder, uklarheder og småfejl på tegningerne fremkalder enslydende udtalelser hos et stort flertal af informanterne, uafhængigt af hvor de kommer fra. Som et kuriøst eksempel kan nævnes, at en kat på en af tegningerne har en hale, som er ret firkantet, og mere end femoghalvfjerds procent af samtlige informanter omtaler denne firkantede hale som underlig, og at det nok er et halstørklæde, katten har på. Lige så mange af informanterne er enige om, at bær på en kristtjørn på en juledekoration er røde, og at selerne, som en bonde- mand har på, også er røde; dette på trods af at alle tegningerne er sorthvide stregtegninger. Tegningerne fungerer godt som sikring af, at alle i alle regionerne taler om det samme i de samme sammenhænge uden anden styring end sorthvide stregtegninger. Enkelte detaljer som, at hunde *gjaffer* ['gjäfə], og at /r/ ikke i verbers præsensformer

påvirker foranstående vokal på sønderjysk, forstyrrer ønsket om at kunne sammenligne ord som *gør* ['gøɐ̯³] og *gør* ['gœɐ̯] fra fællesdansk. Problemet er let løst, da alle informanter præsenterer et væld af andre ord, som ikke har kunnet indregnes i de oprindelige ordlister og tegninger, men som alle er velegnede til at belyse samme eller andre lignende problemstillinger i regionerne. Forskellene i tegninger, som informanterne bliver bedt om at finde, mens de beskriver tegningerne, er alle konstrueret, så de tre er lette at finde, mens den fjerde kræver mere omhu, og den femte er omtrent umulig at finde. Dette har den funktion, at informanterne gentager sig selv igen og igen, fordi tegningerne er så simple, og enkelthederne må studeres meget nøje for at finde uoverensstemmelserne. Det har været en væsentlig opgave i forbindelse med undersøgelsen, at tegningerne blev konstrueret meget præcist for netop at opnå denne effekt. Gentagelser, så informanterne hver især repeterer sig selv og de præcist ønskede ord og vokalmanifestationerne fem til ti gange, uden at det hverken har virket påfaldende for informanterne at gøre det, eller at der har været anden form for styring end en tegning. På denne måde er det i undersøgelsen lykkedes at få niogtredve informanter til at gentage over hundrede vokalmanifestationer mellem fem og ti gange, uden at nogen person har hverken bedt dem om det eller styret dem under optagelserne.

At vælge lokation

Alle optagelserne er foregået i de seks byer, så informanterne ikke har skullet forlade deres hjemmebane; eksempelvis i et lokale på en skole, som var kendt af informanterne. Optagelserne er med vilje ikke foregået hjemme hos informanterne, da det ville betyde, at den ene så oftest ville være på udebane, mens den anden var på hjemmebane. Det giver tillige et særligt forhold at skulle være henholdsvis vært og gæst i et hjem, hvorfor denne form er valgt fra. Under optagelserne til undersøgelsen blev der efter de første fire tegninger holdt en pause på femten til tyve minutter, hvor den fri samtale mellem informanterne fortsatte. I den samtale blev tegningerne ofte diskuteret igen, og andre emner kom tillige på banen. I disse pauser er optagelserne fortsat, og i en del tilfælde har vokalmanifestationer i den fri samtale i pauserne med fordel kunnet inddrages i undersøgelsesmaterialet, da adskillige

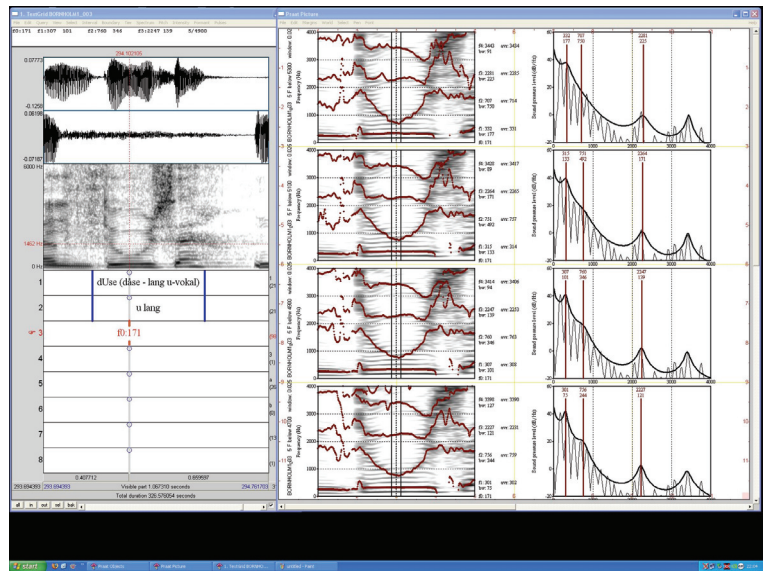
ord med ikke hyppige vokalmanifestationer netop er dukket op under den fri samtale i pauserne.

Materialet blev overvældende

Alle samtalerne er minutløst gennemlyttet, markeret og analyseret ved hjælp af *Praat*, der er et gratis computerprogram, der er specielt designet og velegnet til at beskrive talelyde. Optagelserne af de niogtredve informanter, som indgår i undersøgelsen, omfatter cirka femogtredve timers spontantale, hvor informanterne taler sammen to og to. For at undgå subjektive valg indgår i undersøgelsen samtlige de betonedede vokaler, som informanterne udtaler. Det vil sige, at alle vokaler, som ikke er ubrugelige på grund af støj fra en tabt kaffekop, en mobiltelefons ringen, en smækkende dør eller lignende, er taget med i undersøgelsen. For det første for ikke at foretage subjektive udvælgelser på baggrund af ørefonetisk normering, for det andet for at sikre, at undersøgelsen er favnende i forhold til hyppigheder og strukturelle mønstre i talesprogene i de enkelte regioner. Det vil sige, at alle betonedede vokaler i alle stillinger er med i undersøgelsen, hvilket resulterer i et overvældende stort materiale. Blot gennemlytningen af samtalerne, markeringen og de enkelte minutløse målinger har omfattet mere end to hele årsværk. Alt dette arbejde er udført af forfatteren, for at sikre ensartethed og validitet i undersøgelsens målinger, der danner grundlag for konklusionerne. Det er for danske forhold særligt, at én enkelt person har gennemført håndmåling af 45.000 enkeltvokaler med dertil knyttet ørefonetisk kontrol af samtlige målinger. Fordelen er, at alle vokaler er bedømt af samme subjektive, ørefonetiske opfattelse og derefter sorteret, vurderet og objektivt bedømt med det samme måleudstyr. I alle tilfælde har den objektive måling vejet tungest, og ørefonetiske opfattelser er i alle tilfælde vejet for objektive målinger, hvor der har været uoverensstemmelser. Dette har ført til enkelte bortkastelser af målinger, som ikke har kunnet vurderes præcist. Jeg har ikke kendskab til andre danske undersøgelser af samme omfang og opbygning i forhold til validering med eksperimentalfonetiske data. Der er analyseret mellem 650 og 1.850 enkeltstående vokalmanifestationer per informant. Der er for hver eneste vokalmanifestation målt grundtone, F0, og tre formanter, F1, F2 og

F3 (figur 2). En formant er en energiophobning i svingningerne ved en bestemt frekvens i en talelyds egenresonans. Energibundterne er specifikke for de enkelte vokallyde, og de kan derfor beskrive og karakterisere vokalerne som helt unikke manifestationer, hver gang en vokal udtales. Energibundterne kan objektivt måles som talværdier med moderne elektronisk måleudstyr (Petersen 2005; Stevens 1998; Ladefoged 1984; Fant 1960). Inden resultaterne præsenteres, vil de nødvendige begreber blive forklaret i det følgende afsnit.

FIGUR 2

Eksempel på formantmåling med fire valgmuligheder til højre, hvoraf én vælges. I alt 45.000 sådanne målinger er udvalgt. Ordet er [ˈdʌsə] (*dåse*) udtalt af en bornholmer.

ARTIKULATON OG AKUSTIK

Når vokaler skal beskrives, findes sammenhænge mellem de akustiske og de artikulatoriske forhold. Disse sammenhænge var længe ukendte, og de tidligste modeller for vokalbeskrivelse er opstillet uden dette kendskab til de nøjagtige sammenhænge mellem artikulation og akustik. Tungens stilling i forhold til mundloftet dannede i de tidligste beskrivelser udgangspunkt for en terminologi, som stadig bruges

i dag, men som ikke er korrekt i forhold til de faktiske forhold ved vokalproduktion. De nøjagtige sammenhænge mellem artikulatoriske og akustiske forhold blev først præsenteret i et samlet værk i 1960 (Fant 1960). Når det tilføjes, at de indirekte sammenhænge beror på resonansrummenes størrelser, kan der i grove træk beskrives at være sammenhæng mellem:

- F1 og mundens/-kæbens åbningsgrad med tungens afstand til mundloftet følgende denne åbningsgrad. Menneskets anatomi betyder, at kæbens åbning ikke er lige og ret, men en rotation omkring et fikspunkt, hvor kæbebenet hæfter til kraniet. Det betyder, at der sker en indsnævring i svælget, i og med at kæben åbnes, idet de bløde strukturer trænges sammen i svælget. Det har igen betydning for, hvilke resonansrum der dannes, og disse er afgørende for, ved hvilke frekvenser formanternes dannes. F1 stiger med øget kæbeåbning.
- F2 og artikulationsstedet – forstået som det sted i talekanalen, hvor indsnævringen er størst. F2 falder med stigende F1 i fortungevokaler. Indsnævringen ved den hårde gane i de palatale vokaler bliver mindre, i takt med at kæben åbner sig, og indsnævringen i svælget vokser. Det er F2 følsom overfor. I bagtungevokaler er F2 væsentlig mindre end i fortungevokaler. F2 i bagtungevokaler stiger, i takt med kæben åbner sig, idet F2 i bagtungevokaler er afhængig af mundåbningens størrelse; udgangen ved læberne øges, i takt med at kæben åbnes mere og mere, og det resulterer i højere F2.
- F3 spiller en rolle i forbindelse med læberunding, hvor/idet resonansrummet foran den snævre striktion bliver større; eksempelvis eksempelvis er F3 væsentligt lavere i rundede end i urundede fortungevokaler; og her har dansk distinktiv forskel. Forskellene er tydeligst i de snævre vokalkvaliteter.

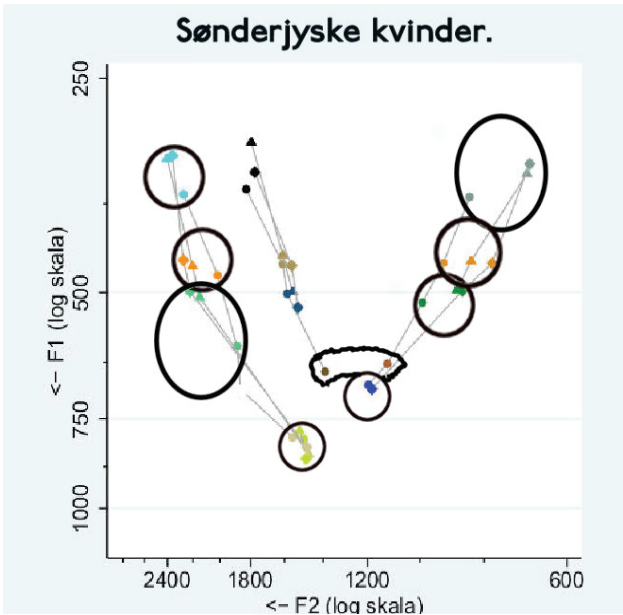
Sammenhængen mellem F1 og åbningsgrad samt mellem F2 og artikulationssted/den snævre striktion betyder, at man ved at indtegne vokalerne formanter på en graf (med inverterede akser) kan få illustreret vokalerne indbyrdes klangforhold på en måde, som stemmer rimeligt overens med den måde, hvorpå de placeres i det klassiske kardinalvokalskema, således som D. Jones har opstillet

det i 1917 (Ladefoged 1984; Grønnum 2005). Et system med 18 kardinalvokaler, hvor kardinalvokal 1 og 5 er fastlagt på baggrund af fysiologiske betingelser, mens de øvrige 16 er fastlagt udelukkende på baggrund af auditiv bestemmelse. Traditionen har gennem årtier gjort brug af plot af vokalers F1 og F2 til redegørelse for vokaler og deres skematiske systematik ved akustisk måling. Denne model vil også finde anvendelse i denne undersøgelse.

Eksempel på F1/F2-diagrammernes opstilling

Som eksempel er F1/F2-diagrammet med inverterede logaritmiske skalaer for de sønderjyske kvinders monoftonger valgt (se figur 3). Figuren viser logaritmisk opstilling af vokaler udtalt af fire sønderjyske kvinder. Skalaerne er inverterede og svingninger er målt i Hz. Figuren er til sammenligning med artiklens øvrige formantplot, der alle er opstillet efter de samme grundprincipper. I de markerede ringe findes samme vokalkvalitet udtalt kort (runde prikker), lang med tone 1 (trekanter) og lang med tone 2 (spidssillede firkanter). Alle markeringer i den nederste midterste ring er dobbelte (lav mellemtunge, *a*-kvalitet), da *a*-vokalkvaliteterne falder sammen.

FIGUR 3

For god ordens skyld må det anføres, at samtlige niogtredve informanter er analyseret og vurderet individuelt; ingen informants individuelle resultat er slået sammen med andre informanternes resultater uden grundig vurdering af forsvarligheden heri. Professor Werner Vacht fra universitetet i Freiburg har i alle faser været involveret i samtlige vurderinger af det statistisk forsvarlige i at gruppere enkeltinformanternes resultater i større sammenhænge. For hver vokalkvalitet er afbildet tre prosodiske varianter; kort vokal (runde prikker), lang vokal (trekanter) og vokal med stød/tone 2 (spidsstillede firkanter). For vestjyderne afsættes fire prosodisk betingede varianter, da disse har en adskillelse mellem kort, lang, lang med jævn tone/stød og lang med stigende tone/stød (kantstillede trekanter). For de bornholmske informanter (figur 5), hvoraf ingen har stød, er de lange vokaler delt i to grupper og afbildet med samme symboler og efter samme principper som i fællesdansk, jf. eksempelvis de københavnske informanter (figur 6 - mere herom senere). I de markerede ringe i diagrammet for de sønderjyske kvinder (figur 3) findes således samme vokalkvalitet udtalt kort (runde prikker), lang med tone 1 (trekanter) og lang med tone 2 (spidsstillede firkanter). De samme grupperinger ses at aftegne sig til højre for de tre højeste, urundede fortungevokaler; disse tre grupperinger *uden* ringe er de rundede fortungevokaler, hvoraf de halvhøje og de halvlave rundede fortungevokaler ses at placere sig tæt, men dog som forholdsvis tydeligt adskilte i to grupper. Alle markeringer i den nederste midterste ring på figur 3 er dobbelte (lav mellemtunge, *a*-kvalitet), da alle sønderjydernes *a*-vokalkvaliteter falder sammen (mere herom senere). Figur 3 som diagram fremviser en model, der svarer til og illustrerer den foregående beskrivelse af de akustiske datas almindelige sammenhæng med de fysiologiske artikulationsforhold. Læg mærke til, at der i figur 3 kan skelnes tre adskilte fortungevokalkvaliteter, som de tre ringe øverst til venstre i skemaet viser: høje, halvhøje og halvlave urundede fortungevokaler. Ingen lave urundede *fortungevokaler* viser sig hos sønderjyderne. Bemærk også i figur 3, at der i bagtungevokalrækken skelnes mellem fem kvaliteter, hvor både F1 og F2 henholdsvis stiger og falder gennem rækken *fra neden*: de fem ringe længst til højre i billedet på figur 3. Dette mønster ligner det, som vestjyderne fra Skjern fremviser (figur 10). Det er forskelligt fra københavnernes, som det vil fremgå senere (figur 6).

Samme akustiske output fra flere mulige kilder

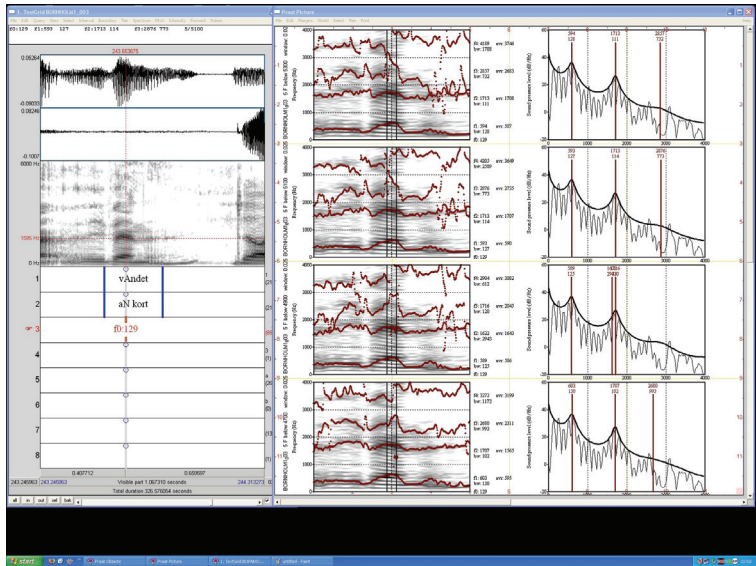
Det være i samme sag medgivet, at sammenhængen mellem de artikulatoriske og de akustiske forhold er betydeligt mere kompleks, end fremstillingen umiddelbart lader antyde. Fortolkningen af sammenhængen mellem målinger af akustiske data som eksempelvis formanter og de hertil svarende artikulatoriske gestus er således ikke altid en til en, og der findes ingen simpel model, som med sikkerhed kan sige, hvordan artikulationen finder sted med udgangspunkt i akustiske data (Fant 1960). Eksempelvis kan nævnes, at svensk *Viby i* både tolkes som artikuleret mere fremskudt og som mere tilbagetrukket, end hvad der gælder for standard *Stockholmsk i*, idet begge gestus kan have samme indflydelse på den sænkning af F2, som akustiske målinger viser (Björsten et al. 1999). Der manes følgelig til forsigtighed og åbenhed over for, at andre tolkningsmuligheder af de akustiske data i forhold til artikulatoriske gestus er mulige. Men at de akustiske data og deres forskelligheder regionerne imellem er, som de er målt i denne undersøgelse, står ikke mindre fast af den grund. Blot vil det kræve ny forskning i artikulatoriske gestus at afgøre, hvilke fysiologiske forhold de akustiske data dækker over.

Eletronisk analyse af talelyd

Formanter erkendes på spektrogrammer som mørke bånd af varierende bredde, højde og sværtning. Lpc-analyse er en metode til at finde de brede spektrale peaks i et lydsignal. Ved lpc-analyse antages det, at talelyd kan beskrives som en sum af forholdsvis få dæmpede sinustoner. Metoden har derfor sine begrænsninger, og den er ikke egnet til at beskrive aperiodiske signaler som eksempelvis friktionsstøj, og den er ej heller velegnet, når der skal tages højde for antiressonancer. Det betyder, at metoden er velegnet til at beskrive vokallyde, der ikke er nasale. Det er nødvendigt konstant at have et kritisk øje på resultaterne og at vurdere pålideligheden løbende. Derfor er det i denne undersøgelse vægtet højt, at den samme uddannede fonetiker har gennemført og bedømt samtlige målinger. Hertil er der til undersøgelsen i samarbejde med Gert Foget Hansen fra Københavns Universitet udviklet særlige scripts, som tillader individuel vurdering af hver eneste håndmålt vokal med fire forslag til indstilling af lpc-analysen. De fire forslag

er individuelt valgt for hver enkelt informant, således at lpc-målingen hver gang fremviser fire resultater, hver med sin grundindstilling af de akustiske rum, som analysen skal søge indenfor, og som skal tilgodeses de individuelle forskelle, som findes i informanternes fysiske talekanal. På den måde undgås i videst muligt omfang falske formanter og lignende fejlkilder. Bedste målemulighed, der resulterer i det mest sikre måleresultat, vælges hver gang manuelt efter nøje kontrol i samtlige de 45.000 vokalmålinger.

FIGUR 4

Eksempel på formantmåling med fire valgmuligheder til højre, hvoraf én vælges. I alt 45.000 sådanne målinger er udvalgt. Ordet er *vandet* udtalt af en nyborgenser. Det ses, at der optræder en falsk andenformant (F2) på valgmulighed tre fra oven. Dette skyldes, at lpc-analysens algoritmer ved de valgte indstillinger ikke kan gennemføres korrekt i forhold til formantfrekvenserne

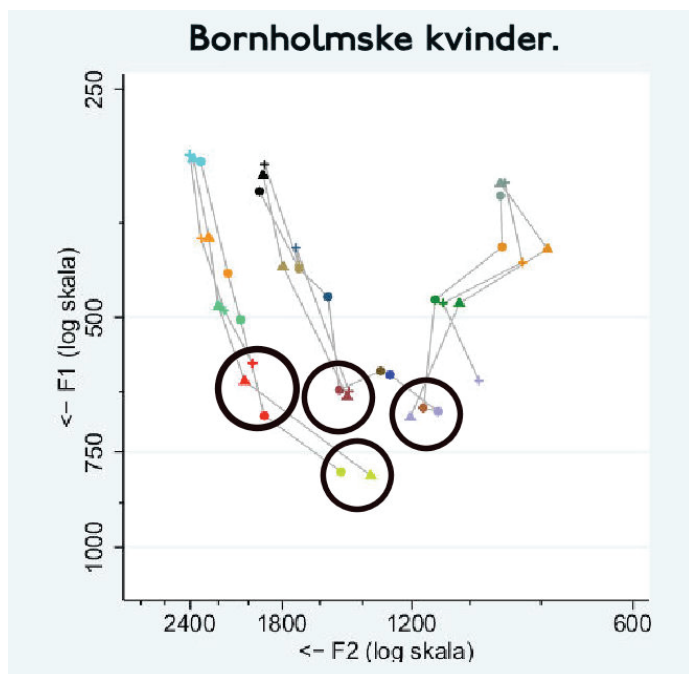
Figur 4 viser et eksempel på en måling, hvor manuel indgriben fra en trænet fonetiker er nødvendig for at undgå en fejlkilde, idet en falsk F2 viser sig på grund af indstillingerne (i billede 3 fra oven); disse må derfor konstant finjusteres for at undgå sådanne fejlmålinger. Uanset om man baserer sin formantanalyse på manuel inspektion eller på

automatisk analyse, som f.eks. lpc, må man regne med en betydelig usikkerhed. I allerbedste fald vil formanterne kunne bestemmes med 10-20 Hz nøjagtighed, men større unøjagtighed må tolereres.

DE DIALEKTALE RØDDER TRÆDER KLART FREM I MÅLINGERNE

Afhandlingen præsenterer undersøgelsens mange og meget detaljerede akustiske beskrivelser af både enkeltvokaler og tvelyde med tilhørende instrumentalfonetisk baserede beskrivelser af særlige karakteristika som varigheder og tonale egenskaber. Derudover præsenteres de nødvendigvis subjektive, ørefonetiske observationer af konsonantmanifestationer med hertil knyttede mulige fonologiske tolkninger.

FIGUR 5

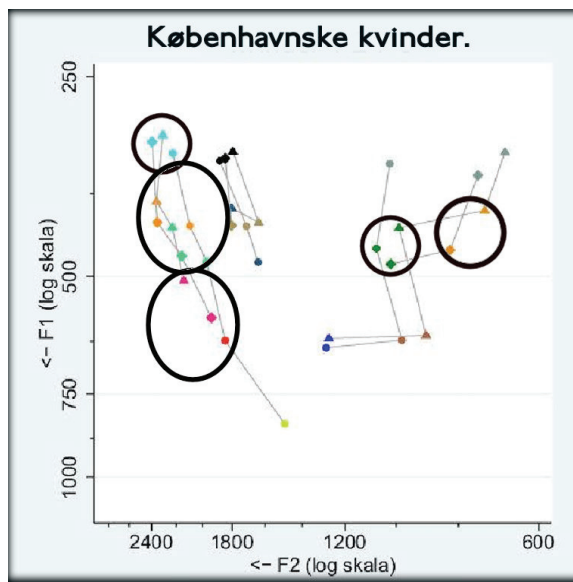
Figuren viser logaritmisk opstilling af vokaler udtalt af fire bornholmske kvinder. Skalaerne er inverterede, og svingninger er målt i Hz. Læg mærke til nederst de fire a-vokalkvaliteter, der er rammet ind af de fire ringe. I hver af disse fire ringe findes samme vokalkvalitet udtalt kort (runde prikker), lang (trekanter) og lang, hvor der i københavnsk forventes stød (spidsstillede firkanter).

I det følgende beskrives markante observationer, som er enkeltmarkører, der adskiller informanterne i grupper. De udvalgte nedslagspunkter præsenterer således udvalgte vokalmanifestationer, som alle informanter fra specifikke regioner gennemfører på en måde, som netop er forskellig fra de andre regioners informanternes måde at manifestere tilsvarende vokaler på. I forhold til statistisk metode er alle de præsenterede resultater statistisk signifikante; forstået således, at undersøgelsens meget store talmateriale er statistisk gennemarbejdet sammen med professor Werner Vacht, som med sin bistand har gjort det muligt overhovedet at gennemføre disse meget store og komplicerede statistiske test. Præsentationen prætenderer langt fra at være udtømmende.

RØNNE

De bornholmske informanternes fordeling af bagtungevokaler i leksemer er særlig med *u*-vokal i ord som *bold* ['buʌ], *post* ['pʰusq], *lås* ['lu(:)s] og *dåse* ['du:sə]. Så når de bornholmske informanter fortæller, at *bellecyclin* har og *lus* ['beləsyglinhø'ʌu'lus], så vil det på fællesdansk skrift sige, at *barnecyklen* også har *lås*. En *lus* (utøj) udtaler de bornholmske informanter som *einj lys* [eɪn'lyʊs] med en tydelig tvetyd.

FIGUR 6

A-kvaliteterne hos de bornholmske informanter er særlige og forskellige fra, hvordan systematikken høres i undersøgelsens andre fem regioner (sammenlign figur 5 med figur 6 og evt. også med figur 3), idet lang *a*-vokal i ord som *bane*, *vase* og *hval* (den midterste øverste ringmarkering i figur 5) hos de bornholmske informanter har en kvalitet, der lægger sig tæt op ad den vokalkvalitet, som for eksempel københavnernes manifesterer i ord som *gøre* og *snøre*. Det skal så tilføjes, at bornholmerne også kender lave *ø*-vokaler i ord som *snøre* og *smøre*, ligesom københavnernes gør det, men kvaliteten hos bornholmerne er forskellig fra den, som de samme bornholmere manifesterer i ord som *bane*, *vase* og *hval*. Det ses på figur 5, at der mellem de to øverste ringmarkeringer til højre er en vokalgruppe ekstra; denne gruppe, som netop ikke er markeret med en ring, er de betonedede, lave *ø*-vokaler i ord som *snøre* og *smøre* (den midterste næstnederste vokalgruppe på figur 5 – de to prikker næstnederst i midten). Hvis ikke de lave, rundede vokalkvaliteter i ringmarkeringen i midten på figur 5 regnes som lange *a*-vokaler, så kender bornholmerne kun lang *a*-vokal før/*v*/. Hvis vi vil regne med, at bornholmerne har lang *a*-vokal i ord som *bane*, *vase* og *hval*, så manifesteres den som [æ:]. Ordene *bane* ['hæ:nə] og *høne* ['hœ:næ] adskilles af undersøgelsens bornholmske informanter ved henholdsvis lang og kort *ø*-vokal samt trykløs neutralvokal og trykløs fuldvokal *a*. Dette er særligt og høres ikke tilsvarende i undersøgelsens fem andre regioner. De bornholmske informanter kender altså den lange *a*-kvalitet [ɛ], som københavnernes har (Grønnum 2005); de bornholmske informanter har den kun før/*v*/i ord som *have* (*n*) ['hæ:və], *lave* (*v*/*a*) ['læ:və] og *sav* (*n*) ['sæ:v]. De bornholmske informanter har yderligere to *a*-kvaliteter (lav mellemtinge og lav bagtinge) henholdsvis før og efter/*r*/; i ord som *farve* ['fä:væ] og *kerage* ['kʰæ:gə], hvor den betonedede vokal i *farve* svarer til københavnernes i samme ord, mens de bornholmske informanters vokalkvalitet i *kerage* minder om københavnernes vokal i ordet *tårn* ['tsø:ⁿ]. Hertil skal føjes, at bornholmerne har samme *a*-vokalkvalitet efter/*r*/, som findes i *farve*, når/*v*/følger efter vokalen. Altså to forskellige *a*-kvaliteter (henholdsvis lav mellemtinge og lav bagtinge) i *krave* ['kʰæ:væ] (samme som i *farve*) og *kerage* (samme som i københavnsk udtale af *tårn*). Det er indviklet, men de bornholmske informanter viser en klar systematik i manifestationerne af fire lange *a*-kvaliteter

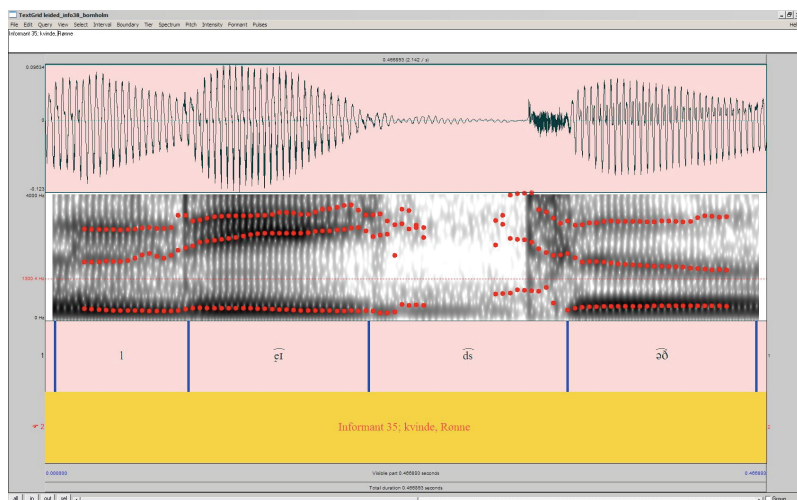
(figur 5 med de fire ringe nederst); et system, som ikke genfindes hos nogen af undersøgelsens øvrige informanter fra de fem andre regioner. Forskelle i mængden af lave, rundede fortungevokalkvaliteter ses, når man sammenligner med F1/-F2-plot for de københavnske kvinder (figur 6). Desuden ses på figur 5, at bornholmerne adskiller fire urundede fortungevokalkvaliteter (kun den lave er ringmarkeret), københavnernes adskiller kun klart tre (alle ringmarkerede). På figur 5 ses tillige, at bornholmernes halvhøje bagtungevokalkvalitet (næstøverst til højre - ikke ringmarkeret) har lavest F2, mens den højeste bagtungevokalkvalitet (øverst til højre - ikke ringmarkeret) har højere F2 (høj bagtungevokalkvalitet er altså mindre ekstrem/tilbagetrukket /rundet end halvhøj). Figur 5 viser desuden, at bornholmerne adskiller halvhøj og halvlav bagtungevokal (midterste gruppe til højre - ikke ringmarkeret) med henholdsvis både lavere F2 og højere F1 i halvhøj bagtungevokalkvalitet end halvlav bagtungevokalkvalitet. Dette er forskelligt fra Københavnerens adskillelse af samme; sammenlign figur 5 og figur 6.

Tvelyde i Rønne

Alle seks bornholmske informanter manifesterer kategorisk lange, høje vokalfonemer som lukkende tvelyde; *ei* [ei], *øi* [Λi]/[æi] og *yu* [yΛ] i ord som *viser* ['veisə], *flyver* ['flΛiə]/[flæiə] og *hus* ['hyΛs] ganske som forholdene er beskrevet for mere end 100 år siden (Espersen 1908/1994). Det vil sige, at vokaler, som man i københavnsk i de samme stillinger vil udtale som lange *i*, *y* og *u*-vokaler, udtales anderledes af de bornholmske informanter. Lydene udtales som tvelyde, der starter med en kæbe- og tungestilling, der er mere åben i starten end i slutningen af lyden; start i henholdsvis *e* [e], *ø* [Λ]/-[æ] og *y* [y] med slut i henholdsvis *i* [i] (for *ei*'s og *øi*'s vedkommende) og *u* [Λ] (for *yu*'s vedkommende); eksempel på lukkende bornholmsk tvelyd i figur 7. Hvor meget mere åben kæbe- og tungestillingen nøjagtigt måtte være i starten af vokalen, er individuelt, og for den højeste bagtungevokal er der nok snarere tale om, hvad der svarer til en tilbageglidning for nogle informanternes vedkommende. At den øverste vokalrække afvikles som (lukkende) tvelyde er afgørende, da det levner større variationsområde til den næste vokalrække, der ikke afvikles som tvelyde. Ingen af informanterne fra de øvrige regioner

gennemfører denne systematiske afvikling af høje vokalfonemer som tvelyde. Ord som *mel* ['mi:l]/['m_u:l], *bele* ['hi:lə]/['h_u:lə], *sko* ['sgu:] / ['sgø:] og *skole* ['sgu:lə]/['sgø:lə] med halvhøje, lange vokalfonemer udtaler de bornholmske informanter med enkeltvokal (monoftongiske vokalkvaliteter), der varierer for de to førstes vedkommende fra *i*-vokal til *e*-vokal og for de to sidstes vedkommende fra *u*-vokal til *o*-vokal. Det er der plads til i det bornholmske system, da den øverste række af lange vokaler jo manifesteres som tvelyde. For lang *y*-vokal gør særlige forhold sig gældende. Ord som *sky* ['ʃy(:)], *by* ['by(:)], *skyde* ['ʃy(:)ðə]/ ['ʃyd(:)ə] og *huse* ['ly:sə] manifesteres af denne undersøgelses informanter som lange enkeltvokallyde (monoftonger) med kvalitet som rundet høj fortongevokal.

FIGUR 7

Eksempel på lukkende tvelyd i ordet ['l_iðən] (liden) udtalt af bornholmsk kvinde. Læg mærke til de grå prikker, som angiver formanterne. Både F1 og F2 ændres til hhv. lavere og højere værdier i løbet af vokalen; svarende til mere lukket vokal i slutningen end i starten.

Enkelte af de bornholmske informanter realiserer også korte vokaler som tvelyde i ord som *spildt* ['sb_iɪld], *total* ['ts_æð.t_sæɫ], *lup* ['l_œʊb^h], *luften* ['l_œæfdən] og *blomst* ['bl_æmsd], svarende til udtalevaner, som de findes

beskrevet for de østre dele af Skåne med rødder i gammel østdansk dialekt (Bruce 1970; Björsten et al, 1999).

Undersøgelsens bornholmske informanter manifesterer ikke stød. Det svarer til forholdene, som de beskrives for mere end 100 år siden (Espersen 1908/1994), bortset fra enkelte og meget sporadiske undtagelser. Undersøgelsen har i sin udformning forsøgt at tage højde for en opdeling og en lydsortering, der måske kunne afsløre andre ordprosodiske elementer, der modsvarer stødet i en distribution, der enten helt eller delvist kan svare til stød i eksempelvis lange vokaler i enstavete ord – dog uden resultat.

Før apikale konsonanter som [n], [l], [s], [t], og [d] manifester undersøgelsens bornholmske informanter i overvejende grad korte vokaler, hvor der i fællesdansk ansættes lange vokaler. Det gælder ord som *pose* ['pʰasə], *mose* ['masə], *bøne* ['hœnæ], *kone* ['kʰanæ], *køle* (*skab*) [tʃølə(sgæ:v)] *gluten* ['gludŋ], *skide* ['ʃi(:)də]/['ʃi(:)ðə] og *gryde* ['grydæ]/['gryjæ], der alle udtales med kort betonet vokal.

KØBENHAVN

Undersøgelsens otte østerbroborgere præsenterer upåvirkede enkeltvokaler – både korte og lange – nogenlunde i overensstemmelse med forventningen (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991), mens informanterne fra eksempelvis Rønne, Skjern, Nyborg og Sønderborg alle systematisk har afvikling af enten lange, halvhøje eller lange, høje vokaler som tvetyde. Dog udtaler seks af de otte københavnske informanter systematisk lav urundet fortunegevokal uden r-påvirkning som en tvetyd, idet ikke-/r/-påvirket lang *a-vokal* udtales som [ei] i ord som *bale* ['hēilə], *vase* ['væisə], *hval* ['væiʔ] og *sjal* ['ʃæiʔ]. Dette er et nyt fund.

”Gøre” rimer på ”tørre” i København

Modsat tidligere fremstillinger af københavnsk, jf. Basbøll 2005; Grønnum 2005, viser denne undersøgelses resultater, at fonetisk halvlav, rundet, lang fortunegevokal *før/r/i* københavnsk i ord som *gøre* ['gæ:(v)] og *snøre* ['snæ:(v)] har højere værdier for F1 og lavere værdier for F2 end betonet, lang *ø-vokal* *efter/r/i* ord som *røbe* ['røbə], *skrone*

[ˈsgʊɕnə] og *drøn* [ˈdʁʊɕn]. Vokalkvaliteten i ord som *gøre* [ˈgʊɕ(ɐ)], *snøre* [ˈsnʊɕ(ɐ)], *før* [ˈfʊɕːʔ] (konj), *tør* [ˈtʃʊɕːʔ] (adj) og *dør* [ˈdʊɕːʔ] (n) svarer hos informanternes i denne undersøgelse til vokalkvaliteten i ord som *tørre* (adj/v) [ˈtʃʊɕ(ɐ)] og *større* [ˈsdʊɕ(ɐ)].

Halvhøj og halvlav fortunegevokal falder sammen i København

Undersøgelsen viser samme resultat, som tidligere er vist i spontantale hos københavnske informanter, at såvel korte som lange halvhøje og halvlave fortunegevokaler tenderer til at ville falde sammen (Hernvig 2002; Ejstrup & Hansen 2004). Det vil sige, at ordformer som *bele/hale*, *Lene/læne* og *mele/mæle* samt *lidt* (adv)/*let*, *pille/Pelle* og *ligger/lægger* (*lækker*) tenderer mod parvis at ville falde sammen hos de københavnske informanter i vokalkvaliteter, som for de lange snart er [e̞ː], snart er [eː], for de korte snart er [e̞], snart er [e] (se figur 6). Denne tendens til, at såvel korte som lange halvhøje og halvlave fortunegevokaler vil falde sammen, findes hverken hos undersøgelsens to grupper af jyske informanter eller hos de bornholmske informanter, hvor disse vokalgrupper klart adskilles; sammenlign figur 6 med figur 5, 8 og 10. Hos de fynske informanter findes tillige, at såvel korte som lange halvhøje og halvlave fortunegevokaler vil falde sammen, men her er situationen anderledes, idet kvaliteten af korte og lange halvhøje og halvlave fortunegevokaler hos de nyborgensiske informanter ikke placerer sig som hos de københavnske informanter; hos fynboerne er kvaliteten for både korte og lange halvhøje og halvlave fortunegevokaler tættest på den forventede halvlave fortunegevokalkvalitet og med stor afstand til høj fortunegevokalkvalitet. Mere herom senere.

Lange og korte ikke-høje vokaler har forskellig kvalitet i København

Ligeledes viser undersøgelsen for de københavnske informanter, at korte og lange manifestationer af vokaler kun har samme kvalitet i høje vokaler. Halvhøje, halvlave og lave vokaler har i deres korte manifestationer kvaliteter med højere F1 og lavere F2 end de lange pendanter; en akustisk beskrivelse, der svarer til, at de korte vokaler artikuleres med mere åben kæbe- og tungestilling og mere tilbagetrukket tungestilling. Dette er i overensstemmelse med, hvad der tidligere er

fundet i københavnsk spontantale (Ejstrup & Hansen 2004), men modsat, hvad tidligere beskrivelser har vist i oplæst tale (Grønnum 2005; Fischer-Jørgensen 1972).

Kun halvdelen af de københavnske informanter har samme udtale af troende og truende

Vokaler efter /r/ har længe rørt på sig i dansk talesprog (Grønnum 2005; Brink & Lund 1974 og 1975), men ikke på samme måde i alle egne af landet. Ifølge Grønnum (2005) er ordformer som *truende*/*troede* og *truende*/*troende* parvis faldet sammen i københavnsk, så der kun findes *o*-vokal [o:] efter /r/. Man vil så ikke kunne vide, om en person er specielt voldelig eller religiøs, hvis hun optræder ['tskɔ:nə]. Det sætter denne undersøgelse nu spørgsmålstegn ved, idet halvdelen af denne undersøgelses otte københavnske informanter adskiller ordformerne *truende* ['tsɤu:nə]/*troende* ['tskɔ:nə], *ruse* ['ɤu:s(ə)]/*rose* ['ɤo:s(ə)], *krus* ['kʰɤ:ʔs]/*kro(s)* ['kʰɤ:ʔ(s)], mens den anden halvdel udtaler dem ens med den betonedede vokal som [o:] i alle ordformerne. Det er værd at bemærke, at undersøgelsen ingen aldersbetinget systematik viser i disse grupperinger. Til gengæld lader mere end halvdelen af undersøgelsens københavnske informanter udtalen af *kraft* og *kræft*, *ret* og *rat* samt *krammer* og *krammer* falde sammen i formerne *kraft* ['kʰɤäfd], *rat* ['ɤäd] og *krammer* ['kʰɤämə]. Undersøgelsens informanter fra Nyborg har alle seks ens udtale af ordformer som *truende*/*troende* ['tskɔ:nə], *ruse*/*rose* ['ɤo:s(ə)], *krus*/*kro(s)* ['kʰɤ:ʔ(s)], mens de jyske informanter og informanterne fra Rønne alle adskiller udtaler af ovennævnte ordpar og således afskille *o*- og *u*-vokal efter /r/ i [o(:)] og [u(:)] med enkelte meget spredte undtagelser. Informanterne fra Næstved deler sig i to grupper, omtrent som undersøgelsen finder forholdene på Østerbro i København. Selvom der er ligheder på dette punkt mellem resultaterne fra Nyborg, Næstved og København, er det interessant, at de københavnske informanter deler sig i to lige store grupper og udviser stor vaklen i forhold til manifestation af høj og halvhøj bagtungevokal efter /r/, mens nyborgenserne ingen vaklen viser og kun manifesterer halvhøj bagtungevokal efter /r/. De jyske og de bornholmske informanter manifesterer kategorisk tydelig forskel på høj og halvhøj bagtungevokal efter /r/.

Københavnerne bløde d har rørt på sig

Helt særligt for denne undersøgelse er medtaget vokaler fulgt af, hvad der traditionelt kaldes blødt *d* [ð̥]. Disse vokaler udtales af samtlige otte københavnske informanter i denne undersøgelse med værdier for både F1 og F2, der er forskellige fra værdierne for de tilsvarende vokaler, der ikke følges af et traditionelt ansat blødt *d* [ð̥]. Vokalerne synes at have udviklet sig særligt, og de opfører sig anderledes i moderne københavnsk spontan tale end ventet jf. (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Brink & Lund 1974 og 1975). Udtalen af vokalen plus den tilhørende/efterfølgende/inkorporerede approksimantiske lyd i ord som *flyde/fløde*, *gryde/røde* og *byde/bøde'* falder for undersøgelsens otte københavnske informanter sammen i en vokalform, som er meget tæt på formen *øde* og udtalt med en særligt farvet *ø*-vokal eller en særligt farvet *neutralvokal*, hvor værdierne for både F1 og F2 er forskellige fra dem, som ventes for en *y*-vokal hos samme informant. For *ø*-vokaler er værdierne for henholdsvis F1 og F2 heller ikke de samme i de *ø*-vokaler, der følges af et traditionelt ansat blødt *d* [ð̥], og i dem, der netop ikke gør det.

Dette fænomen gør sig også gældende for ord med halvhøje og halvlave fortungevokaler efterfulgt af, hvad der traditionelt ansættes som et blødt *d* som f.eks. *hvede/væde*, *lede/glæde* og *gedde/æde*, der af de samme københavnske informanter alle udtales med en vokalform, hvor F1 og især F2 har værdier, som er forskellige fra dem, som ventes for en *e*- eller *æ*-vokal hos samme informant; en forskel i *e*- eller *æ*-vokal, der vel at mærke følges af et traditionelt ansat blødt *d* [ð̥] eller netop ikke gør det. De københavnske informanter præsenterer desuden udtaler af ord som *ved*, *ned* og *rod* med vokallyde, som placerer sig endog meget tæt på dem, som findes i former, der kan bogstaveres som *vød*, *nød* og *råd*². Det er et fund af særlig interesse; og det er objektivt fundet gennem naturvidenskabeligt baseret elektronisk måling af spontantale. En observation, som påkalder sig opmærksomhed, og som må undersøges nærmere for at opnå en præcis afklaring af omfanget. Vi mangler desuden også at finde ud af, nøjagtigt hvordan københavnerne artikulerer vokalerne, og om der overhovedet er et blødt *d* [ð̥] efter vokalerne, eller om vokalerne faktisk har udviklet sig til selvstændige og særlige vokallyde, der adskiller ordbetydninger;

altså om vi i københavnsk har udviklet helt særlige rækker af vokaler, hvor man tidligere har ansat et *blødt d-segment* [ð, ɳ] efter vokalen (Basbøll 2005; Grønnum 2005). Nye dialektale udtaleformer vil i så fald være kommet til, hvor der andre steder i Danmark er sket andre udviklinger.

NÆSTVED

Brødrister og *brødrister* er forskellige ordformer, men de og andre analoge ordformer samles i én enslydende udtale [ˈbʁœð̥ː˥˥ʁ̥ɛsd̥e] hos undersøgelsens sydsjællandske informanter. Når de sydsjællandske informanter således udtaler fortunegevokaler efter /r/, er en del af dem anderledes end hos undersøgelsens øvrige informanter som eksempelvis de københavnske og de nyborgensiske informanter, der ellers bor tættest på. Det gælder de halvhøje og de halvlave fortunegevokaler. Det er almindeligt i moderne dansk at trække vokaler efter /r/ nedad og bagud (Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991), men undersøgelsens sydsjællandske informanter gør det i mindre omfang. De udtaler alle både *e*-vokal [e] og *æ*-vokal [ɛ] efter /r/; det er de vokallyde, som mange kender i ord som *nisse*, *læse* og *lasse*. Det er udtaler af vokallyde, som litteraturen generelt angiver, at københavnsk og fællesdansk ikke har efter /r/ (Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991). I de fleste egne er udtalen *ret* [ˈkʰad̥]/[ˈkʰüd̥], *rester* [ˈkʰasd̥e]/[ˈkʰüsd̥e] og *tretten* [ˈtskʰüd̥n]. Undersøgelsens sydsjællandske informanter derimod udtaler betonet *e*-vokal i ord som *revne* (n) [ˈkʰœu(ː)n], *rist* [ˈkʰɛsd̥], *resten* [ˈkʰɛsd̥n], *rester* [ˈkʰɛsd̥e] og *bremse* [ˈbʁɛm(ː)s]; samt betonet *æ*-vokal i ordene *krænke* [ˈkʰkʰɛŋg] og *grene* [ˈgʁɛːn(ː)] (samme vokallyd som i ordet *lasse*). Det vil sige, at undersøgelsens sydsjællandske informanter udtaler ordene *brødrister* og *brødrister* [ˈbʁœð̥ː˥˥ʁ̥ɛsd̥e] ens. Og to af de sydsjællandske informanter udtaler tillige ordet *rasteplads* [ˈkʰɛsd̥ːpʰlæs] med en vokallyd, så man kunne tro, at det er en plads, hvor man opbevarer *riste*.

Ø-vokaler efter /r/ i Næstved

Ø-vokaler efter /r/ udtaler de sydsjællandske informanter med værdier for F1, som er lavere end dem undersøgelsens øvrige informanter manifesterer. En akustisk beskrivelse, der svarer til en mindre åben kæbe- og tungestilling. Det er et træk, som folkeviddet har taget til sig,

når sydsjællandsk talesprog skal imiteres i ord som *røde* ['røð̥ːʷ] og *brød* ['brøð̥ːʷ]; vokalkvaliteten lægger sig tæt op ad den, københavnernes har i ord som *sø* ['søːʷ] og *søle* ['søːl̥]; og i ekstreme tilfælde endda nærmende sig *y*-vokalkvalitet. Ord som *gryden* ['gryːð̥ːn] og *grøden* ['gryːð̥ːn] udtaler enkelte af de sydsjællandske informanter omtrent ens, bortset fra sidstnævnte ords stød i vokalen; altså med værdier, der er lavere for F1 og højere for F2, end tilfældet er for alle undersøgelsens andre informanter, når de udtaler de samme ord i de samme sammenhænge.

NYBORG

Hos de østfynske informanter fra Nyborg høres udtaler af kort vokal mellem /j/ og /r/, som ikke tidligere er beskrevet. Alle seks nyborgensiske informanter manifesterer i denne stilling en vokalkvalitet, der har værdier for F1 og F2 på linje med vokallyden, som de samme informanter manifesterer som *a*-vokal før og efter /r/, svarende til former, der kan bogstaveres som *hjarte* ['jüːd̥ə], *fjarn(syn)* ['fjüː(ː)n(ː)søn)] og *jarn(bane)* ['jüːn(bæːn)]. Det vil sige ordudtaler, hvor den betonedes vokals akustiske beskrivelse hos de samme informanter genfindes i ordformer som *garn(nøgle)* ['güːn, nœ̃l]/['güːn, nœ̃l], *barn* ['bäːn] og (*op*) *varter* ['ʌb, vüːd̥ə]/['æb, vüːd̥ə].

I Nyborg rimer "ven" på "vind" og "synd" på "søn"

Når *vind* og *ven* rimer hos de nyborgensiske informanter, skyldes det både vokalkvaliteter, og at informanterne fra Nyborg alt overvejende ikke manifesterer stød i ord med kort vokal fulgt af sonorant konsonant. Informanterne fra Nyborgs manifestationer af halvhøje og halvlave urundede fortungevokaler (*e*- og *æ*-vokaler) er som før nævnt interessante ligesom hos københavnernes, bare på en anderledes måde. Særligt udtaler nyborgenserne halvhøj urundet fortungevokal i ord som *lidt* (adv) ['l̥ed̥] og *ligger* ['l̥eg̥ə] svarende til mere åben kæbe- og tungestilling, og disse vokaler er snarere halvlave end halvhøje. Den akustiske beskrivelse af vokalen placerer sig meget tæt på de samme informanters halvlave korte vokal i ord som *let* ['l̥ed̥] og *lægger* ['l̥eg̥ə]. Eksempelvis finder man næsten sammenfald i vokalkvaliteten i ord som *vind/ven, sind/send, lidt* (adv) / *let, vist* (adv) / *vest, ligger/lægger* og *sitter/*

sætter, hvor de første ord i ordparrene har betonet [e], mens det andet ord i ordparrene har betonet [ɛ]. De rundede halvhøje og halvlave fortungevokaler (ø-vokaler) i ord som *bøj* ['bœf], *køle* ['kʰœ:l], *sø* [sœ:n], *som* ['sœ:(i)m] og *bøne* ['hœ:n(i)] manifesterer de østfynske informanter tillige, så de akustisk svarer til en mere åben kæbe- og tungestilling end hos undersøgelsens andre informanter; det vil sige tættere på den vokal, som eksempelvis københavnernes kender i ordet *grynt* ['gʁœnʔd]. Undersøgelsens seks informanter fra Nyborg udtaler også de korte høje, rundede fortungevokaler svarende til en mere åben artikulation, så det lyder, som om de østfynske informanter har ø-vokaler i ord som *fynsk* ['fønsɡ], *synes* ['søns] og *cykel* ['søɡl]. Vi mangler at undersøge, hvordan vokalerne fysisk artikuleres, og om nyborgenserne selv er i stand til at skelne deres egen udtale af korte *e*- og *æ*-vokaler og korte *y*- og *ø*-vokaler. Undersøgelsen viser, at vokalerne akustisk placerer sig så tæt på hinanden parvis, at man må forvente, at ordformer som *ligge* og *lægge* samt *bytte* og *bøtte* må falde sammen, men undersøgelsen af nyborgensernes egen vokalperception mangler. Undersøgelser, som belyser dette i moderne østfynsk, har jeg ikke kunnet finde. Men folkeviddet har altid vidst at tage blandt andet dette træk til sig, når dialekten imiteres. Østfynsk dialekt beskrives traditionelt med kort både halvhøj og halvlav rundet og urundet fortungevokal (Andersen 1958).

Den korte halvlave bagtungevokal i Nyborg er speciel

Især er de østfynske informanters korte halvlave bagtungevokaler interessante i ord som *bold* ['bœ:(i)l], *tolv* ['tsœ:(i)l] og *køb* ['kʰœb]. Disse korte halvlave bagtungevokalers akustiske beskrivelse placerer sig på linje med *kvaliteten* i de lave rundede fortungevokaler [œ] i ord som *snøre* og *tørre* – der er meget lille afstand mellem dem. Så nyborgenserne udtaler ordene *bold*, *tolv* og *køb* med en vokalkvalitet, der lægger sig særdeles tæt på de laveste ø-vokaler. En beskrivelse, der nøjagtigt svarer til denne vokalkvalitet og dens fordeling, er ikke tydeligt at finde hos eksempelvis Andersen (1958).

Uenighed om blødt d, men enighed om stød og manglende schwa i Nyborg

Traditionelt beskrives østfynsk dialekt uden forekomst af blødt *d* (Andersen 1958). Denne undersøgelses østfynske informanter deler sig i to lige store grupper, når det gælder (manglende manifestation af) traditionelt fællesdansk ansat blødt *d* [ð̥ ʏ]. Tre, hvilket vil sige halvdelen af denne undersøgelses fynske informanter, har, mens de tre andre helt mangler, hvad der traditionelt beskrives som blødt *d* [ð̥ ʏ].

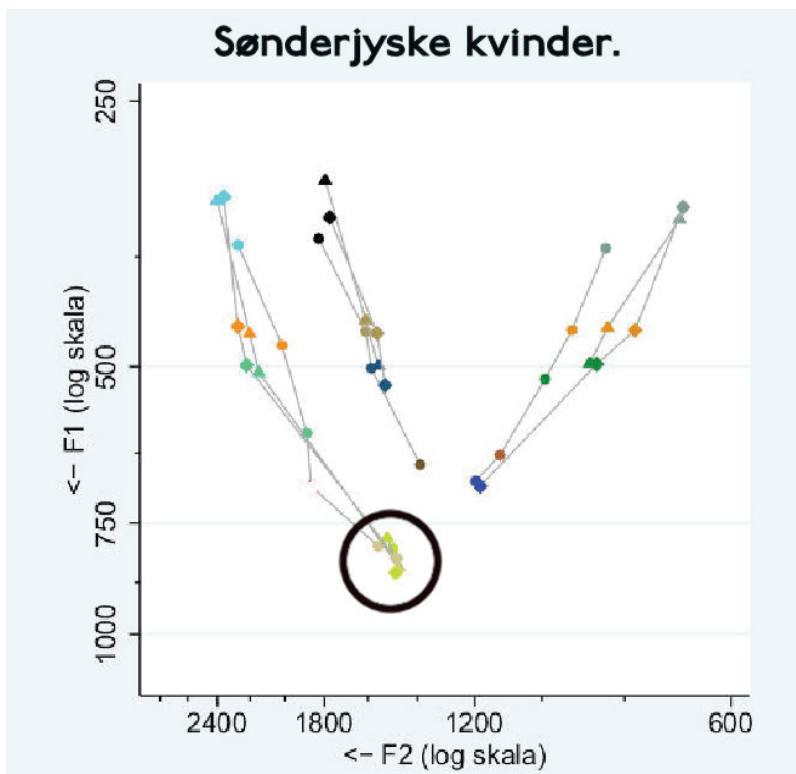
Alle undersøgelsens østfynske informanter har stød i lave og halvlave vokaler, mens de har en tonal skelnen mellem stigende og faldende tone i halvhøje og høje langvokaler. Trykløs neutralvokal udtales sjældent, svarende til, at ord som *kende* ['kʰɛn:], *bakke* ['bäkʰ] og *buse* ['hu:s] udtales enstavede. Bøjede ordformer som *huset* (*n*), *taget* (*n*), *faldet* (*v*), *snakket*, *hentet* og *stort* udtaler alle seks østfynske informanter med et [d] (uaspireret apikal lukkelyd) eller [ts] (affrikeret apikal lukkelyd) som slutkonsonant i de bøjede ord. I de samme bøjede ordformer høres hos undersøgelsens københavnske informanter kun neutralvokal, der er påvirket af et traditionelt ansat blødt *d*. Ubøjede ord som *mad*, *fad*, *fod*, *blød* og *rød* høres tillige af alle otte københavnske informanter udtalt med final vokal, der er påvirket af et traditionelt ansat blødt *d*³. Disse ubøjede ord høres hos de østfynske informanter aldrig udtalt med finalt [d] eller [ts]; disse ubøjede ord udtales enten med eller helt uden blødt *d* [ð̥ ʏ] som final lyd. Her blander morfologien sig i konsonanters manifestationsregler hos de østfynske informanter.

SØNDERBORG

A-vokalerrns akustiske beskrivelse hos de syv informanter fra Sønderborg påkalder sig særlig opmærksomhed; sønderjyderne har modsat samtlige andre informanter i undersøgelsen kun én *a*-vokalkvalitet, der både som kort og lang vokal er uafhængig af, hvilken konsonant der kommer før eller følger efter vokalen. De sønderjyske informanter udtaler således samme *a*-vokalkvalitet i ord som *kat* ['kʰäd], *kasse* ['kʰäs'], *kan* ['kʰän], *kam* ['kʰäm], *kaffe* ['kʰäfə], *saks* ['säüs], *hval* ['vü:ʎ], *hale* ['hä:ʎ], *brand* ['brän], *krage* ['kʰgä:ʎ], *kar* ['kʰä(·)] og *farve* ['fä:ʎ]/['fä:ʎ]. Se i figur 8 den nederste ringmarkering, hvor alle *a*-vokaler

samler sig i én gruppe, selvom de er markeret og sorteret efter nøjagtigt samme principper som hos undersøgelsens toogtredve informanter fra andre egne af Danmark.

FIGUR 8

Figuren viser logaritmisk opstilling af vokaler udtalt af fire sønderjyske kvinder. Skalaerne er inverterede og svingninger er målt i Hz. Læg mærke til nederst kun én *a*-vokalkvalitet. Ordmateriale og *a*-kvaliteter er opdelt svarende til forventningen for *a*-kvaliteter i fællesdansk; markeringer lægger sig oven i hinanden, så kun en *a*-kvalitet findes. I den markerede ring findes samme vokalkvalitet udtalt kort (runde prikker), lang med tone 1 (trekanter) og lang med tone 2 stød (spidsstillede firkanter). Alle markeringer er dobbelte, da vokalkvaliteterne falder sammen.

Undersøgelsen viser tillige, at de sønderjyske informanter adskiller sig fra alle undersøgelsens andre informanter på et andet særligt område, idet de ikke manifesterer *r*-påvirkning af foregående vokaler i ordformer som *synger*, *benter*, *første* og *får* (*n*), hvor et muligt følgende /*r*/

hos alle andre af undersøgelsens informanter fra andre egne efterlader en farvning af den foregående vokals kvalitet. Alle syv sønderjyske informanter udtaler ordformer som *synger* og *benters* som den fællesdanske navneform [søŋə] og [hendə], ord som *første* ['fø:ɫsd] med *ø*-vokal som i fællesdansk *søle* og ord som *får* ['fø:] med *o*-vokal som i fællesdansk *skole*. Trækkene er velkendte fra østsønderjysk og alsisk dialekt (Skautrup 1968; Jørgensen 1950; Bjerrum 1948). Omfanget og konsistensen af trækkene træder tydeligt frem i denne undersøgelse.

Tvelyde og ordtoner i Sønderborg

Samtlige undersøgelsens syv informanter fra Sønderborg manifesterer de lange halvhøje vokaler som lukkende tvelyde i ord som *se* ['seɪ], *seler* ['seɪɫə], *sø* ['sœɪ], *løs* [lʷœɪs], *sko* ['sgœu] og *sol* ['sœulʷ]; ordene udtales med betonet *ei* [eɪ], *øi* [œɪ] og *ou* [œu].

Ingen af de sønderjyske informanter realiserer stød; derimod manifesterer de alle syv stigende tone og stigende-faldende tone i oprindeligt enstavede versus oprindeligt tostavede ord; et velbeskrevet og velkendt fænomen (Bjerrum 1948). Undersøgelsens syv informanter fra Sønderborg har altså en tonal forskel på ord som *gris/grise* ['gɾeɪs]/['gɾeɪɫs]⁴, *hals/halse* ['hælʷs]/['hælʷɫs], *lys/hyse* [lʷy(:)s]/[lʷy:ɫs] og *rist/riste* [rɛsd]/[rɛ:ɫsd]; de udtales i undersøgelsen af alle syv sønderjyske informanter enstavede, men med tonal forskel. Samme tonale forskel høres ikke hos nogen af undersøgelsens informanter fra de andre fem områder; helt i overensstemmelse med, hvad tidligere er beskrevet (Skautrup 1968). Konsistensen og omfanget er bevaret hos informanterne i denne undersøgelse.

Blødt d i Sønderborg

Traditionelt beskrives østsønderjysk og alsisk dialekt uden forekomst af blødt *d* (Skautrup 1968; Jørgensen 1950; Bjerrum 1948). Et træk, hvis konsistens og omfang bekræftes af denne undersøgelse, idet blødt *d* ikke forekommer hos seks af de syv informanter fra Sønderborg, og den syvende informant kun manifesterer fire bløde *d*'er i løbet af en times samtale. Så ingen af de syv informanter fra Sønderborg manifesterer blødt *d* i en konsekvent distribution svarende til beskriv-

elsen af fællesdansk (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991).

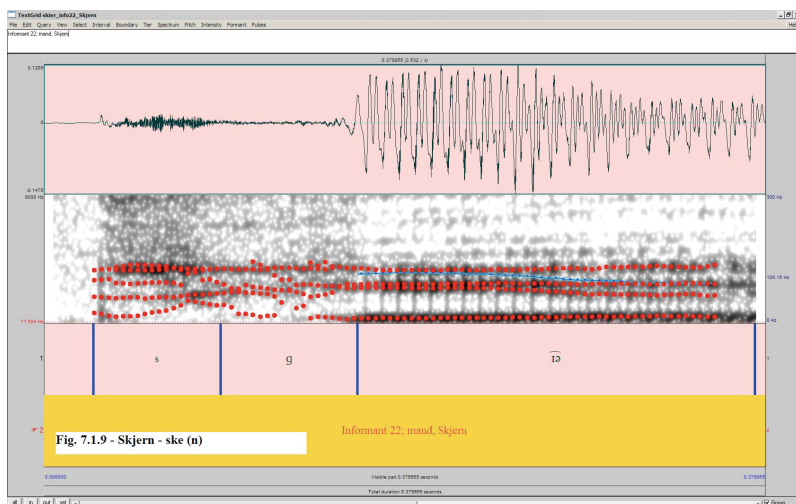
SKJERN

Fem af de seks vestjyske informanter fra Skjern har – nogle konsekvent, andre ikke – diftongering af kort halvlav fortungevokal (*a*- og *ø*-vokal) efter velær lukkelyd i ord som *gøre* ['gĩæ:], *kød* ['kʰĩæp], *kære* ['kʰĩæ:], *skære* ['sgĩæ:] og *gear* ['gĩæpʔ]. Om denne vekslen er en ny udvikling eller har fandtes tidligere, er vanskeligt at afgøre, da diftongering af kort halvlav fortungevokal beskrives tidligere, mens der ikke eksplicit redegøres for konsistensen og omfanget (Skautrup 1968; Sandvad 1931; Thorsen 1886). Regelmæssigheden i, at det kun er kort halvlav fortungevokal efter velær lukkelyd, som diftongeres, findes i undersøgelsen i for eksempel ordparret *ske/skefuld*, der udtales med formerne *ske* ['sgĩæʔ]/['sgẽʔ]/*skefuld* (*skjæfuld*) ['sgĩæfʌlʔ]. Fire af de seks informanter fra Skjern udtaler desuden *h*/*før*/*v*/og/*j*/*i* forlyd i ord som *hjem* ['hjemʔ], *hvem* ['hwemʔ] og *hvorfor* ['hwɔfɔ]. Begge fænomener er tidligere beskrevet for vestjysk dialekt (Skautrup 1968 og 1976; Sandvad 1931). Blødt *d* forekommer sporadisk hos fire af informanterne fra Skjern, men ingen af de seks informanter fra Skjern manifesterer blødt *d* i en konsekvent distribution svarende til beskrivelsen af fællesdansk (Basbøll 2005; Grønnum 2005; Den store danske udtaleordbog 1991). To af informanterne fra Skjern manifesterer på intet tidspunkt blødt *d*.

I Skjern har de snart tvelyd, snart enkelt lang vokal

Informanterne fra Skjern manifesterer lange halvhøje vokaler i ord som *ske*, *seler*, *ske* og *skole*, snart som tvelyd, snart som enkelt lang vokal; det vil sige, at informanterne fra Skjern frit veksler mellem at manifestere betonet *ie* [ĩæ] og [ĩæʔ] og *ou/ue* [ũu]/[ũu] og [ũuʔ]/[ũuʔ] (i henholdsvis åben og lukket stavelse - og lang betonet *e*- [e:]/[e:ʔ] og *o*-vokal [o:]/[o:ʔ] i ord som ovennævnte. Se illustration af en tvelydys forløb i figur 9.

FIGUR 9

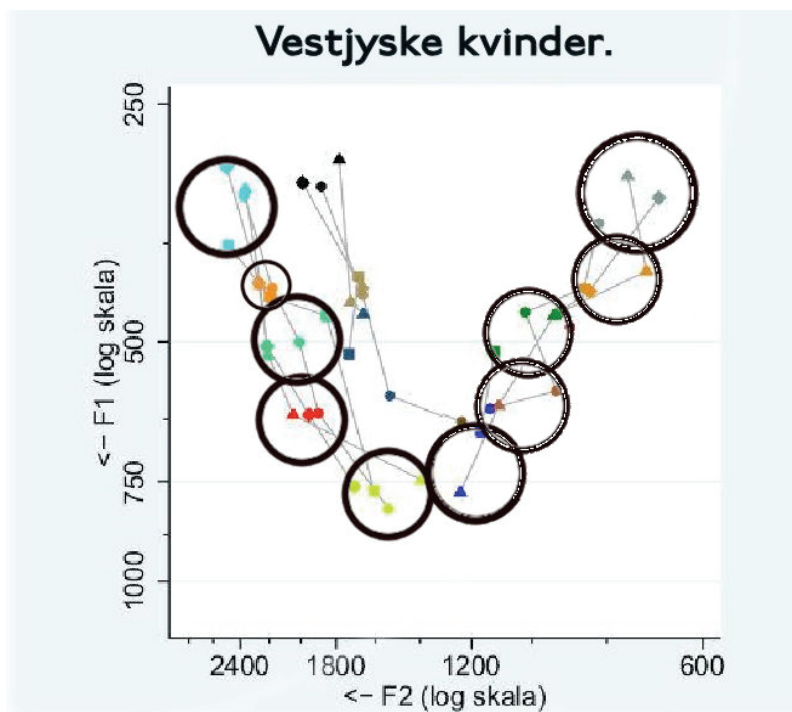

Halvhøj rundet fortingevokal udtales af alle informanterne fra Skjern, undtagen en enkelt, som lang enkeltvokal [ø:]/[ø:ʔ] i ord som *køle*(*skab*), *øse* og *ø*. En informant fra Skjern manifesterer tvetyd som *ye* [y̥ə]/[y̥əʔ] i de samme ord. Både kort og lang *a*-vokal uden påvirkning af /r/ og for de korte *a*-vokalers vedkommende tillige uden påvirkning af følgende labial eller velær konsonant manifesteres af alle informanterne fra Skjern med en højere værdi for F1, svarende til en større kæbeåbning og lavere tungestilling, end tilfældet er hos eksempelvis informanterne fra Østerbro i København. Kvaliteten [a] i kort *a*-vokal er særlig for de vestjyske informanter, idet de københavnske informanter har [æ]. Dette uagtet er der således stadig en kvalitetsforskel mellem lang og kort *a*-vokal hos de vestjyske informanter [æ:]/[a]; en kvalitetsforskel, som også findes hos de københavnske informanter som [ɛ:]/[œ], hvor begge kvaliteter således blot manifesteres med relativt lavere værdier for F1, svarende til mindre åben kæbestilling og højere tungestilling end den, man finder hos informanterne fra Skjern; sammenlign eventuelt figur 6 og figur 10.

Bagtungevokalerne i Skjern adskilles alle af både kæbeåbning og tungestilling

Af bagtungevokalerne er den lange *u*-vokal den mest ekstreme hos de vestjyske informanter fra Skjern som det ses på figur 10 i den øverste ring længst til højre.

FIGUR 10

Figuren viser logaritmisk opstilling af vokaler udtalt af tre vestjyske kvinder. Skalaerne er inverterede og svingninger er målt i Hz. Læg mærke til, at der klart skelnes mellem fire forskellige fortungevokalkvaliteter: de fire ringe, som ses længst til venstre på figuren. Som den femte ring i rækken lægger lav mellemtungevokal sig nederst midt i figuren. Bemærk også, at der i bagtungevokalrækken skelnes mellem fem kvaliteter, hvor både F1 og F2 falder gennem rækken fra neden. De fem ringe længst til højre i billedet. For samme vokalkvalitet findes den udtalt i fire prosodiske udgaver: kort (runde prikker), lang (trekanter), lang med jævn tone/stød (spidsstillede firkanter) og lang med stigende tone/fonologisk kort vokal med stød (sidestillede firkanter). Halvhøj bagtungevokal findes dog ikke udtalt kort, da mængden af manifestationer hos informanterne var for lille til at kunne bruges statistisk. For høje rundede vokaler mangler lang vokal med stigende tone/fonologisk kort vokal med stød (sidestillede firkanter) af samme årsag.

Der ses hos informanterne fra Skjern et jævnt fald i såvel F2 som F1 gennem bagtungevokalrækken *nedefra*, således at de lange vokaler adskilles, svarende til jævn lukning af kæbeåbning kombineret med stigende tilbagetrækning af (bag)tungen og/eller øget rounding af læberne fra vokalen i eksempelvis ord som *får/tårn* til ord som *bus/hule* (Björsten et al 199 og Fant 1960).

Dette i modsætning til eksempelvis de københavnske informanternes lange bagtungevokaler, hvor lange *o*-vokaler og *å*-vokaler i alt væsentligt kun adskilles i værdierne for F2 og den hertil svarende artikulation: tilbagetrækning af bagtungen og/eller øget rounding af læberne; sammenlign figur 6 og figur 10. Af disse figurer fremgår tillige, at hos både de københavnske og de bornholmske informanter har *halvhøj* bagtungevokal lavest værdi for F2 svarende til størst tungetilbagetrækning/læberunding, mens vestjydernes og sønderjydernes *høje* bagtungevokal har lavest værdi for F2.

Klar adskillelse af fire urundede fortungevokaler i Skjern

Fortungevokalerne hos undersøgelsens vestjyske informanter har akustiske egenskaber med værdier for F1 (svarende til kæbens åbning og tungs hertil knyttede stilling), der er afgørende for den sikre adskillelse af fire urundede fortungevokalfonemer (læg især mærke til de to midterste ringe længst til venstre i figur 10). Disse træk adskiller de vestjyske informanternes fortungevokaludtaler fra eksempelvis københavnerne (se figur 6) og nyborgenserne, og svarer til, at de vestjyske informanter klart adskiller former som *bele/hale*, *Lene/læne* og *ser/sær*, mens adskillelsen af de samme betonedede lange vokaler hos de københavnske og nyborgensiske informanter er meget mere usikker jf. (Hernvig 2002 og Ejstrup & Hansen 2004).

FÆLLESDANSK, DIALEKT ELLER ...

I 1968 skrev dialektforsker Peter Skautrup følgende overordnede betragtninger om, hvad man kan kalde fællesdansk sprog:

Rigsmålet, almindelig bestemt som det dialektfri og stedløse mål, er ikke dermed et fikseret enhedstalesprog [...] Rigssproget er således en irreel norm, som ikke to personer i alle henseender vil kunne samstemme i [...] i praksis har vi da også vejledning på flere hold, selvom det må huskes, at alle anvisninger er subjektive. (Skautrup 1968).

Og han fortsætter sin beskrivelse med at redegøre for, hvad der så vil kunne falde ind under betegnelsen dialekt:

Ved afgrænsning af en dialekt har man sædvanligvis i overvejende grad bygget på de lydlige forskelle, mindre på de morfologiske, syntaktiske eller semasiologiske forskelle. Men en principiel drøftelse af, hvilke kriterier der er nødvendige til afgrænsning af en dialekt og dermed konstituerende for denne dialekt, har dansk dialektforskning næsten helt ladet ligge. (Skautrup 1968).

Denne nye instrumentalfonetiske undersøgelse er samstemmende med Peter Skautrups forsøg på en definition på dialektbegrebet, selv om han påpeger, at der generelt findes mangel på overensstemmelse i omtaler af dialektbegrebet. Denne undersøgelse er således – i overensstemmelse med Peter Skautrups definition – en sprogbeskrivelse, der i overvejende grad bygger på de lydlige forskelle ved afgrænsning af dialekt, og undersøgelsen peger blandt andet på, at vokalernes fremtrædelsesformer stadig i 2010 er meget forskellige i forskellige egne af Danmark. Vokalmanifestationerne, som denne undersøgelse minutøst og objektivt har fundet og beskrevet i seks regioner, stemmer i mange henseender vældig godt overens med de beskrivelser, som dialektologer har givet for op til hundredeogti år siden. Tidligere har dialektologer ikke haft mulighed for at bruge elektronisk, naturvidenskabeligt baserede og objektive måleinstrumenter, som det er tilfældet i denne undersøgelse; så meget mere bemærkelsesværdigt er det, at den store variation i vokalers fremtrædelsesformer, som dialektologer tidligere har beskrevet, stadig genfindes (Andersen 1958; Ejskjær 1970; Skau-

trup 1968, Sandvad 1931, Bjerrum 1948, Espersen 1908/1994). Vokalernes manifestationsformer kan således stadig vises tydeligt at være knyttet til forskellige regioner i Danmark, selv når objektive og naturvidenskabelige metoder tages i brug, hvilket er tankevækkende i forhold til de anførte fortællinger om, at dialekterne er døde.

Det bløde *d* er et interessant eksempel på, at talesprogene hele tiden forandrer sig, også inden for geografiske rammer. Østfynsk er i tidligere dialektbeskrivelser optegnet uden blødt *d* (Andersen 1958), mens det bløde *d* nu trænger sig på og manifesteres af halvdelen af denne undersøgelses informanter fra Nyborg. Der er bare den vigtige tilføjelse, at det bløde *d* på Østfyn ikke farver vokalen, der manifesteres umiddelbart før et blødt *d*. En vokalfarvning, som er slået igennem i København i så høj grad, at vokalen og et muligt blødt *d*-segment ikke lader sig adskille, hvilket det eksempelvis lader sig gøre på Østfyn. Så selvom det bløde *d* er flyttet til Østfyn, så har københavnske former med blødt *d* flyttet på sig, så vi stadig må tale om helt forskellige fonetiske dialektale former, som knytter sig geografisk til talere, som bor på henholdsvis Østfyn og i København. Omtrent samme situation som hos østfynboerne findes hos de vestjyske informanter fra Skjern. Undersøgelsens sønderjyske informanter lægger sig tæt op ad en traditionel dialektbeskrivelse uden blødt *d* (Skautrup 1996; Bjerrum 1948). Heroverfor står så som omtalt københavnerne, hvor det bløde *d* ifølge nærværende undersøgelses resultater synes at have efterladt en ny vokalrække med særlige kvaliteter, som kan adskille ordbetydninger. Det bløde *d* som selvstændigt segment synes på vej ud i københavnsk. Måske er det faktisk helt væk; det må yderligere undersøgelser vise. Resultaterne peger tillige på, at en ny og mere nuanceret undersøgelse og tolkning af tvelyde i danske talesprog savnes. Disse resultater står i klar modsætning til udsagnet: "Så lad os ikke forplumre, lad os sige det som det er: De danske dialekter er døde" (Kristiansen 2009). Hertil skal så føjes, at ph.d.-afhandlingen: *Danske Talesprog i Begyndelsen af Det Tredje Årtusinde. En Undersøgelse af Danske Talesprog i Vest-, Syd- og Østdanmark med Fokus på Akustisk Undersøgelse af Vokaler* præsenterer forskelle på flere lingvistiske niveauer (bøjningsformer, ordstillinger, særlige ord og udtryk, samtalestyring, sætningsmelodi, grundtonevariation og stavelsesantal); og det mellem samtlige de seks regioner, som er med i undersøgelsen.

At nærværende undersøgelse finder væsentlige dialektale forskelle i vokalerne manifestationer i seks forskellige regioner i Danmarks, kan skyldes flere faktorer. For det første er undersøgelsen baseret på instrumentel måling og afviser således at forlade sig på subjektiv, ørefonetisk vurdering. Det har betydet revurdering af adskillige subjektivt perciperede vokallyde, som via de objektive instrumentelle målinger viste sig anderledes end først perciperet. For det andet er undersøgelsens design og metode særlig udviklet til at undgå enhver form for standardnormerende faktor, og informanterne har i alt overvejende grad været ladt alene i optagesituationerne, og de har været stillet helt frit over for, hvilket valg af sprogform de ville gøre. Og for det tredje har det været et krav til alle informanter, at de ikke måtte være flyttet fra området, og at de skulle være mellem nitten og femogfyrré år. Det har betydet, at unge under nitten år ikke er med i undersøgelsen. Dette er et bevidst valg, idet undersøgelsen lægger vægt på at beskrive informanternes egne, sikre og varige sprogvvalg, som ikke er underlagt en eventuel uddannelsessituation i et område uden for informanternes vante og rodfæstede komfortzone. Udvalget af informanterne har været via radiospot og efter først til mølle-princip, hvilket uundgåeligt vil få indflydelse på valget af informanter; fuldstændig som enhver anden udvælgelsesform ville kunne have fået. Måske er de, der står tidligt op om morgenen og hører morgenradio, en særlig gruppe; at de oven i købet giver sig tid til at ringe, maile eller sms'e til et radioprogram for at deltage i en undersøgelse, gør måske også informanterne særlige. I hvert fald viste det sig ikke at være et problem at finde rigtig mange informanter, der aldrig var flyttet fra deres egen blandt dem, der står tidligt op og lytter til regionale morgenradioprogrammer fra Danmarks Radio. Dette kan have indflydelse på, at denne undersøgelses resultater peger i modsat retning af, hvad andre sprogundersøgelser tidligere har beskrevet:

Det vil sige at dialekten ikke overføres til (overtages af) de opvoksende personer som brugssprog. Det kan godt være at der rundt omkring findes enkelte børn og unge der lærer dialekten og kan bruge den sammen med fx bedsteforældrene, men det afgørende er om de er sammen som børn og unge på dialekt. Sådan er det ikke noget sted, så vidt vi ved. (Kristiansen 2009).

I overensstemmelse med andre sprogforskere, der har afsøgt området for sproglig variation i Danmark, vil jeg gerne stemme i og slutte mig til skaren. Smukkere kan det næppe gøres:

Jeg vil gerne slutte med at forholde mig til en fortælling der ikke er min, men andres. Den siger om mine fortællinger at de er lidenskab og ikke videnskab. Som det turde være fremgået, så vedkender jeg mig lidenskab. Samtidig vil jeg gerne lægge billet ind på en plads i videnskaben. (Kristiansen 2009).

Michael Ejstrup

Danmarks Medie- og Journalisthøjskole

E-mail: me@journalisthøjskolen.dk

NOTER

- 1 Ordene transskriberes ikke, da IPA for det første ikke umiddelbart har tegn, som uden vældigt mange diakritika kan anvendes, og for det andet er IPA i alt væsentligt artikulatorisk funderet i forhold til approksimantiske lyde. De mulige og eksakte artikulatoriske forhold for udtalen af disse særlige approksimantisk påvirkede vokallyde er ikke undersøgt.
- 2 Ordene transskriberes ikke af samme grunde, som er anført ovenfor.
- 3 Ordene lydskrives ikke af tidligere anførte grunde
- 4 [ʎ]; IPA-symbol for tone 2.

LITTERATUR

- Andersen, P. (1958) *Fonemsystemet i Østfynsk; på Grundlag af Dialekten i Revninge Sogn*. København: J. H. Schultz Forlag.
- Andersen, P. & L. Hjelmslev (1967) *Fonetik. Særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger*. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. København: Rosenkilde & Bagger.
- Aronoff, M. & J. Rees-Miller (red.) (2003) *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Basbøll, H. (2005) *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Björsten, S., G. Bruce, C.-C. Elers, O. Engstrand, A.Eriksson, E. Strangers, P. Wretling (1999) Svensk dialektologi och fonetik – tjänster och gentjenster. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolf Akademien/Swedish Science Press. 7-23.
- Brink, L. & J. Lund (1974) *Udtaleforskelle i Danmark - aldersbestemt, geografisk, socialt*. København: Gjellerups Forlag.
- Brink, L. & J. Lund (1975) *Danske Rigmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Brink, L., J.Lund, S. Heger, & J. N. Jørgensen (1991) *Den store danske udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Bruce, G. (1970) Diphthongization in the Malmö Dialect. *Working Papers in Linguistics, Lund 3*. Lunds universitet. 1-19.
- Clark, J & C. Yallop (1990) *Phonetics and Phonology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Croft, W. (1990/1996) *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ejlskjær, I. (1970) *Fonemsystemet i østjællandsk; på grundlag af dialekten i Strøby sogn*. Udvalg for Folkemåls Publikationer, Serie A, Nr. 24. København: Akademisk Forlag.
- Ejstrup, M. (2000) Postvokalisk konsonantlængde i jysk, københavnsk og skånsk – specielt med hensyn til enstavede førsteled i komposita. Upubliceret.
- Ejstrup, M. (2009) *Danske Talesprog i Begyndelsen af Det Tredje Årtusinde. En Undersøgelse af Danske Talesprog i Vest-, Syd- og Østdanmark med Fokus på Akustisk Undersøgelse af Vokaler*. Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet.
- Ejstrup, M. K. & G. F. Hansen (2004) Vowels in Regional Variants of

- Danish. *Proceedings, FONETIK 2004*. Stockholm: Dept. of Linguistics, Stockholm University.
- Engstrand, O. (1998) *One Story of Phonetics or A Research Summary*.
<http://www.ling.su.se/staff/olle/REVIEW.html>.
- Espersen, J. C. S. (1908/1994) *Bornholmske Ordbog*. København: Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab.
- Fant, G. (1960) *Acoustic Theory of Speech Production*. The Hague/Paris: Mouton.
- Fischer-Jørgensen, E. (1972) Formant Frequencies of Long and Short Danish Vowels. E.S. Firchow et al. (red.) *Studies for Einar Haugen, Presented by friends and colleagues*. The Hague/Paris: Mouton de Gruyter. 189-213.
- Fischer-Jørgensen, E. (1987) A Phonetic study of the stød in standard Danish. *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen* 21. 55-265.
- Frøkjær-Jensen, B. (1963) De danske langvokaler. *Nordisk Tidskrift for Tale og Stemme* 23. København. 59-75.
- Geist, H. L. & M. B. Larsen (1974) Lokalsprog og regionalsprog på Bornholm. *Dialektstudier* 3. København: Akademisk Forlag. 3. 137-168.
- Gregersen, F. & I. L. Pedersen (red.) (1991) *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Grønnum, N. (1991) Prosodic parameters in a variety of regional Danish standard languages, with a view towards Swedish and German. *Phonetica* 47. 188-214.
- Grønnum, N. (2005) *Fonetik og Fonologi. Almen og Dansk*. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, E. & J. Lund (red.) (1983) *Skolen, Samfundet og Dialekten. 11 afhandlinger om elevers, læreres og forældres sprog og sprogsyn – behjst ud fra undersøgelser og forholdet mellem skole og dialekt i Hirtshals Kommune*. Frederikshavn: Dafolo.
- Harrington, J. & S. Cassidy (1999) *Techniques in speech acoustics*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer.
- Hernvig, L. (2002) *Kvaler med vokaler? Akustisk og perceptuel undersøgelse af de danske urundede forlængelsesvokaler*. Speciale. IAAS. Upubliceret.
- Jacobsen, G. H., & P. Skyum-Nielsen (1996/2007) *Dansk sprog: En*

- grundbog*. København: Schønberg.
- Johnson, K. (1997) *Acoustic & Auditory Phonetics*. Cambridge. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Joos, M. (1948) Acoustic Phonetics. *Language Monograph* 24. Journal of the Linguistic Society of America. Yale University.
- Jørgensen, H. (1950) Alsisk formlære. *Udvalg for Folkemaals Publikationer*, Serie A, Nr. 9. København: J. H. Schultz Forlag.
- Jørgensen, J. N. (1994) *Moderne sjællandske: En undersøgelse af unge sjællænderes talesprog*. København: C. A. Reitzel.
- Kristiansen, T. (2009) Mig og de danske dialekter. En fortælling om baggrunden for mine fortællinger. *Dialektforskning i 100 år*. Afdeling for Dialektforskning. Nordisk Forskningsinstitut. Københavns Universitet.
- Kuronen, M. (2000) *Vokaluttalets akustik i sverigesvenska, finlands-svenska och finska*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Ladefoged, P. (1984) *Elements of Acoustic Phonetics*. 2. udgave. Chicago. The University of Chicago Press.
- Lass, Roger. (1984) *Phonology, Introduction to Basic Concepts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nielsen, B. J. & K. M. Pedersen (1991) *Danske talesprog. Dialekter. Regionalsprog. Sociolekter*. 1. udgave. København: Gyldendal.
- Ohlsson, S. (1978) Skånes språkliga försvenskning 1. *Lundastudier i nordisk språkvetenskap*. Serie A, Nr. 30. Lund: Walter Ekstrands Bokförlag.
- Pedersen, I. L. (1991) *Dagligsproget - lokalsprog og klassesprog?* E. Hansen, I. L. Petersen & I. Poulsen (red.). *Auditorium X: Dansk før, nu – og i fremtiden?* København: Amanda.
- Petersen, N. R. (2005) *Akustik*. www.cphling.dk/nrp/akustik
- Sandvad, H. (1931). *Stanningsmålet*. Aarhus: Jysk Forening for Historie og Sprog.
- Skautrup, P. (1968) *Det Danske Sprogs Historie, IV*. København: Gyldendal. Nordisk Forlag.
- Skautrup, P. (1976) *Dansk sprog og kultur; Udvalgte afhandlinger og artikler 1921-1971*. København: Gyldendal. Nordisk Forlag.
- Stevens, K. N. (1998) Acoustic Phonetics. *Current studies in linguistics* 30. Cambridge. Massachusetts: The MIT Press. 257-322.
- Sørensen, V. (1985) Accentforholdet i forleddet af jyske sammen-

sætninger. *Papers from the Eighth Scandinavian Conference of Linguistics*.
København. 245-266.

Thorsen, P. K. (1886) *Bidrag til Nørrejsk Lydlære*. Kjøbenhavn:
Universitets-Jubilæets Danske Samfund.